

Újpesti

2010. szeptember XVII. évfolyam 3. sz.

Helytörténeli Értesítő

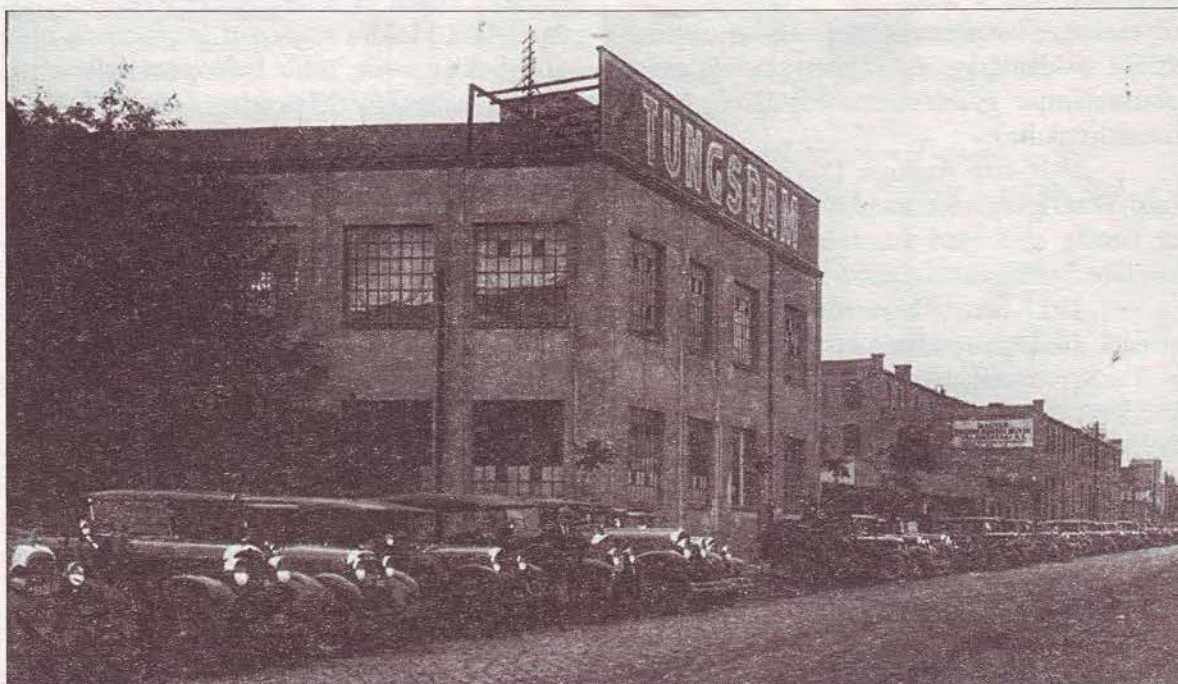

Nyolcvan év: hét évtized a 20. századból, meg egy a 21-dikből. Ennyi adatott a világraszóló találmánynak, amelynek Újpestről kiáradó fénye a rózsadombi villákba épp úgy bevilágított, mint a manhattani felhőkarcolók kirakata mögé. A munkából hazatérő tokiói hivatalnok, a zürichi bankár, a váci püspök, vagy a stockholmi gyógyszerész esténként kattintott egyet a fali kapcsolón, és otthona megtelt világossággal. Az üvegbúrába zárt kripton-gáz színtelenül és szagtalanul szolgálta a civilizációt. Az izzó tetején arany betűk hirdették a márka nevét: Tungstam.

100 wattos égőt ma már csak a Műszaki Múzeumban látni. Hamarosan meg-

szüntetik a 60-ast, a 40-est és 25-öst is. A kripton kicsit lassabban tűnik el, mint a kámfor. Odavan immár a „körte” is, ma-holnap elveszíti metaforikus jelentését. Pár év múlva csak a nagypapák mesélnek arról, hogy valaha nem halogén fénycsöveket, hanem a szemnek sokkal kellemesebb fényű villanykörte-t csavartak a csillár foglalatába.

A hőskornak vége. A Tungstam világ-szabadalmának nyolcvan, a gyár önálló laboratóriumának harminc, Bródy Imre fizikusnak ötvenöt év jutott. 1944-ben – mentessége ellenére – önként csatlakozott elhurcolt családjához. A kripton-gázzal töltött égő felaltalálója soha nem jött vissza a sötétségből. □ *Rojkó Annamária*

Világraszóló találmányok vegykonyhája...

„1921-ben az ipari tevékenység és termékfejlesztés támogatására létrehozzák az izzó kutató laboratóriumát, az európai hírvű Pfeiffer Ignác műegyetemi tanár vezetésével. Ettől az időtől kezdve műszaki tudós gárda dolgozik itt, olyanok, mint Bródy Imre, Millner Tivadar, Winter Ernő, Turi Pál, Selényi Pál, Bay Zoltán és sokan mások. 1924-től kísérleti gépgyártás indul, hogy a Tungsram fényforrásokat, Tungsram-gépeken állítsák elő. 1930-ban Bródy Imre találmányát, a krypton töltésű izzólámpákat is gyártani kezdi a Tungsram.” (Újpest, 1987. október)

„[Gábor Dénes] Magyarországon elsőnek a Tungsram kutatóintézetében dolgozó Budincsevits Andorral vette fel a kapcsolatot, hiszen ő is lámpák tökéletesítésével foglalkozott. A találkozójukon a cég nevében megjelent Selényi Pál örömmel közölhette velük, hogy a vezérigazgató fizetés nélküli vendégkutatóként engedélyezi Gábor Dénes laboratóriumi munkáját, használhatja a vállalat eszközeit, folytathatja kutatásait, konzultálhat a kollégákkal, így Budincsevits-sel, Bródy Imrével és Vészi Gáborral is.

Ha csakugyan sikerül működő plazmalámpát létrehozni, a vezérigazgató hajlandó tárgyalni vele a találmány gyártásáról. Budincsevits elkészítette a nagy elektronemissziójú oxidkatódot és segített kidolgozni a plazmalámpa gyártástechnológiáját.” (www.feltalaloink.hu)

„1936-ban Aschner Lipót, az Egyesült Izzó vezérigazgatója meghívta [Bay Zoltánt] az ország első ipari kutatólaboratóriumának az élére.” (Magyar Krónika, 2006. július 4.)

„1937-ben Magyarországon először sikerül állóképközlítés két helyiség között a Tungsram-nál, ami a televízió technikai kezdetét jelenti, és a magyar televíziózás fejlődését indítja meg.” (Újpest, 1987. október)

„A tegnapi hivatalos lapban jelent meg a kormányzó rendelete, amellyel dr. Bay Zoltánt az Egyesült Izzólámpagyár és Villamos-

sági Rt. kutatólaboratóriumának igazgatóját a műegyetem gépészmérnöki osztályának atomfizikai tanszékére egyetemi nyilvános rendes tanárrá [...] kinevezte.” (Újpest, 1938. augusztus 10.)

„A gyár világra szóló tudományos szenzáció színhelye volt 1946. február 6-án: itt került sor Bay Zoltán fizikus, a kutatólaboratórium vezetője sikeres kísérletére, amelyben radarvisszhangot fogott fel a Holdról az üzemben készített lokátorral [...]” (Heti Világgazdaság, 2005. március 25.)

„Még gyermekként ébredt fel benne [Bay Zoltánban] az égboltra feltekintve a vágy: »megtapogatni« a Holdat. Ennek az álomnak valóra váltásához vezettek a második világháború alatt titokban megkezdett radarkísérletek, amelyeknek célja az ellenséges repülőgépek felderítésére szolgáló berendezés kifejlesztése volt. A kiváló minőségű Tungsram csövek továbbfejlesztésével sikerült is olyan berendezést létrehozni, amely alkalmasnak látszott a feladatra. A világháború után a megszálló hadsereg azonban a már kész összeállítást leszereltette. A ma már közismert, akkor forradalmian új ötlet: a jelismétlés és jelintegráció informatikai szemléletű módszere meghozta a sikert. A váltakozva a Holdra, illetve a Hold mellé irányított antennával végzett kísérletek végén az a hidrogén-coulombmérő, amelyik a Holdra sugárzott impulzusok után volt bekapcsolva, több hidrogént fejlesztett, mint a »vak« kísérletek jeleit észlelők.” (Magyar Krónika, 2006. július 4.)

„1948-tól folytatódik az 1941-ben megkezdett kísérleti fénycsőgyártás, 1948-tól fénycsöveket a Tungsram tömeggyártászerűen állít elő. 1952-től megkezdődik a katód-sugárcsővek és magnetronok gyártása a Tungsram-nál. 1957-től megkezdődik a televíziós képcsőgyártás is, ami az 1970-es évek elejéig folytatódik.” (Újpest, 1987. október)

„1969-ben a törzsgyár kutató- és fejlesztő részlegéhez csatolták a Híradástechnikai Kutató Intézetet és Távközlési Kutató Intézetet.” (Heti Világgazdaság, 2005. március 25.) (Összeállította: Szöllősy Marianne)

Az Újpesti Helytörténeti
Alapítvány lapja

Alapító szerkesztő:
KADLECOVITS GÉZA

A szerkesztőbizottság elnöke:
DR. SIPOS LAJOS

A szerkesztőbizottság tagjai:
HIRMANN LÁSZLÓ
DR. KÖRÖS ANDRÁS
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Szerkesztő:
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Munkatársak:

IVÁNYI JÁNOS
IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA
KÖRÖS ANIKÓ
KRIZSÁN SÁNDOR
DR. SALLAI JÁNOS
SZÖLLŐSY MARIANNE

Számunk szerzői:

BARTA FLÓRA egyetemi hallgató
HIRMANN LÁSZLÓ tanár
IVÁNYI JÁNOS okleveles építőmérnök
KADLECOVITS GÉZA helytörténet-
kutató
DR. KRISKA GYÖRGY egyetemi
adjunktus (ELTE)
KRIZSÁN SÁNDOR gyűjteménykezelő
LASZIP GÁBOR informatikus
LŐRINCZ RÓBERT könyvtáros
MÓRICZ ZSIGMOND író
ROJKÓ ANNAMÁRIA újságíró,
szerkesztő
SZÖLLŐSY MARIANNE helytörténeti-
gyűjtemény-vezető
VARGA KÁROLY nyug. MÁV
főmérnök-főtanácsos

Kiadja:

Újpest Önkormányzata
Lapterv: BANGA FERENC

Műszaki szerkesztő:
GELLÉRT KATALIN

Nyomdai kivitelezés:
NAGY ÉS TÁRSA

Felelős vezető: SZÜCS ERNŐ

Újpesti

2010. szeptember XVII. évfolyam 3. sz.

Helytörténeti Értesítő

A Tungsrám Váci úti épülete (részlet)

1	ROJKÓ ANNAMÁRIA <i>Nyolcvan év</i>
Múltidéző	
2	<i>Világraszóló találmányok vegykonyhája...</i>
Összeállította SZÖLLŐSY MARIANNE
Tanulmány	
4	KADLECOVITS Géza <i>Egy tudományos műhely Újpesten</i>
<i>A TUNGSRAM Kutató Intézet</i>
Közlemények	
8	KRIZSÁN SÁNDOR <i>Újpest iparvágányai és a lóvasúti</i>
<i>áruszállítás az 1890-es évek végéig, 2. rész</i>
10	IVÁNYI JÁNOS <i>Dokumentumok az újpesti Egek Királynéja</i>
<i>főplébánia-templom építéséről, 3. rész: Az oldalhajók,</i>
<i>alaprajzi fejlődéstörténet</i>
14	VARGA KÁROLY <i>Az angyalföldi járműtelep története</i>
15	LŐRINCZ RÓBERT <i>A világ első női zsokéja</i>
<i>Káposztásmegyeren</i>
16	LASZIP GÁBOR <i>A genfi Bajnokok Tornája, 2. rész</i>
19	ROJKÓ ANNAMÁRIA <i>Epizódok Aschner Lipót életéből,</i>
<i>10. rész: Váratlan fordulat</i>
21	BARTA FLÓRA <i>Az újságíró Móricz Zsigmond</i>
21	MÓRICZ ZSIGMOND <i>Az újpesti bútor</i>
23	DR. KRISKA GYÖRGY <i>Élőhelykezelés az újpesti</i>
<i>Homoktövis Természetvédelmi Területen</i>
Híres újpestiek	
25	HIRMANN LÁSZLÓ <i>Horváth Ferenc</i>
Interjú	
28	SZÖLLŐSY MARIANNE <i>86 éve apáról fiúra</i>
32	Helytörténeti hírek

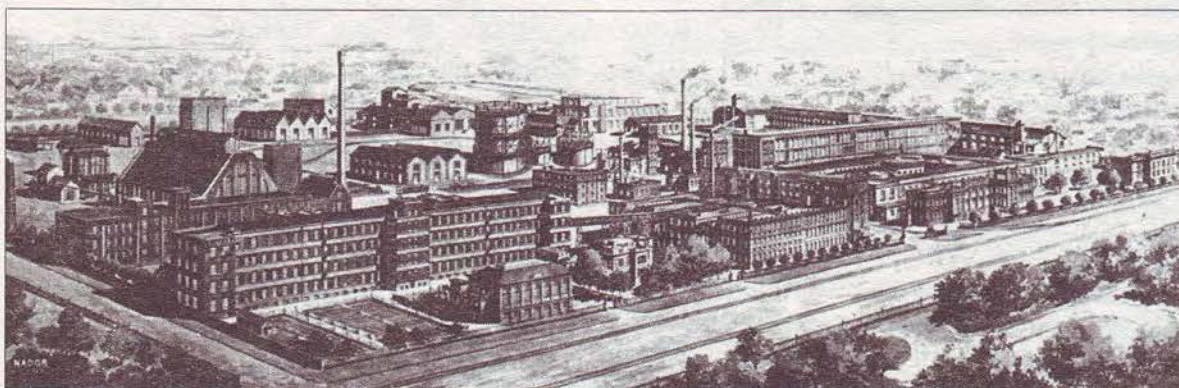
Egy tudományos műhely Újpesten A TUNGSRAM Kutató Intézet

1896. augusztus 1-jén a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank és az Egger és Tsai néven bejegyzett cég megállapodása alapján létrejött az Egyesült Villanyossági Rt. azzal a céllal, hogy az Edison által szabadalmaztatott szénszálas izzólámpákat az Osztrák-Magyar Monarchia országai-
ban elterjessze. A cég a pesti Huszár utcában egy kis telepen kezdte tevékenységét, ám a kezdeti sikerek és a növekvő igény miatt nagyobb területre volt szükségük. 1900. január 28-án Károlyi László gróftól (a mai területen) 13.500 négyszögölnyi telket vásároltak. A tervező munka azonnal megkezdődött, és 1901. január 1-jén elindulhatott a termelés: naponta 10.000 db szénszálas izzólámpát gyártottak. A gyár termékeit elsősorban külföldön értékesítették, 1902-ben már Japánban is megjelentek az újpesti izzólámpák. A fényforrásipar fejlődése 1904-ben szenzációs sikert hozott: két magyar mérnök, a bécsi egyetem oktatói, Just Sándor és Hanaman Ferenc minőségben, hatásfokban és élettartamban korszerűbb izzólámpákat állítottak elő. Lámpájuk izzószála volframbérből készült, és fényhasznosítása 800 órá után sem csökkent. Ezt a szabadalmat az újpesti gyár kizárólagos jogokkal megvásárolta, és 1906-ban, a világon elsőként,

tömeggyártásba vette. Ezzel eldőlt, hogy gyár fő terméke az izzólámpa lesz, ezért a cég nevét Egyesült Izzólámpa és Villamossági Részvénytársaságra változtatta.

Ekkor ismerte fel a gyár igazgatósága és tulajdonosi testülete a műszaki fejlesztés jelentőségét. Elhatározták a Kutató Laboratórium felállítását. Ezt rögzíti egy májusi igazgatósági ülés jegyzőkönyve: „kémikusokat kell foglalkoztatni, akik a volframlámpa-gyártás ügyét az összes szabadalom ismeretében továbbfejlesztik, és az Izzó részére a világpiacon kedvező helyet biztosítanak”. Az elképzelés megvalósítása az I. világháború miatt is késlelmet szenvedett. A Kutató Laboratórium mielőbbi megszervezését a legendás hírvű Aschner Lipót szorgalmazta, aki 1921-ben a kereskedelmi igazgató tisztségéből lépett elő vezérigazgatóvá. Javaslatára – a tulajdonosok egyetértésével – 1,6 millió korona ráfordítással működni kezdett a Kutató Laboratórium. Ez a tudományos műhely volt Magyarországon az első ipari bázison szerveződött laboratórium, ahol a tudomány eredményei korszerű termékekben testesültek meg. A laboratórium révén a cég a hazai tudományos kutatás centrumaként világszerte ismertté lett. Hírnevét a nagykristályos volfram-izzószál, a kriptontöltésű izzólámpa, a sikeres televíziós képátvitel

A Tungshram gyártelep madártávlatból

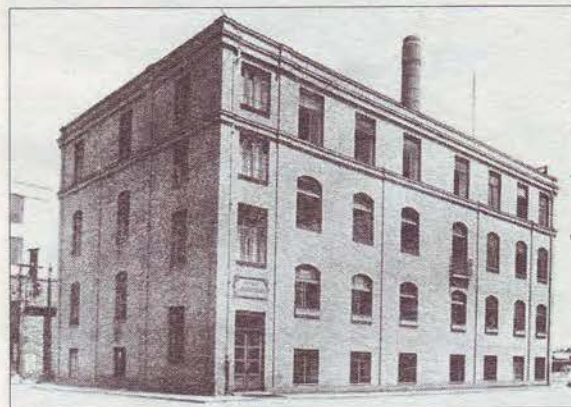
kidolgozása és a Bay-féle Hold-radarnak köszönhető.

A laboratórium vezetésére Aschner Pfeifer Ignác műegyetemi tanárt kérte fel, aki 1936-ig sikeresen vezette az intézményt. A részvénytársaság igazgatósága elfogadta Pfeifer javaslatát, miszerint a siker akkor érhető el, ha tehetséges munkatársakat keresnek és alkalmaznak. Így került az Izzóba Vidor Pál, a Műegyetem tanára, dr. Selényi Pál, aki a Tudományegyetem Fizikai Intézetéből érkezett és dr. Bródy Imre, a göttingeni egyetem elméleti fizikusa, a Nobel-díjas Max Born korábbi munkatársa. Világossá vált, hogy a vákuumtechnikai iparban nem csak kémikusokra, hanem fizikusokra is szükség van, akik a fizika elméleti eredményeit ipari gyakorlatba átültetik. A kedvező feltételeket Aschner bőkezű támogatása és a munkatársak nemzetközileg elismert tudományos eredményei teremtették meg.

Az Izzó intenzív fejlődésének motorja a Kutató Laboratórium volt. Aschner Lipót nem csak a kutató-fejlesztő munkát támogatta, hanem felismerte, hogy az egyetemi oktatás színvonala alapvetően fontos feltétele a pályakezdő szakemberek képzésének. Ezért 1936 őszén a budapesti Műegyetemen kezdeményezte az Atomfizikai Tanszék megszervezését, és erre a célra 300.000 pengős alapítványt tett. Közismert volt az, hogy a tanszék élére Bay Zoltánt szemelte ki, akit Szegedről hívott a Kutató Laboratórium vezetésére. Bay emellett fontos kísérleteket végzett egy katonai célú radar előállítására is. Aschnernek köszönhető az a nagyfokú szervezethez, ami az Izzót jellemezte; itt az alapanyag-kutatástól kezdve a termékfejlesztésén át a gyártásig minden „egy kézben” volt. Saját fejlesztésű és gyártású gépekkel állította elő termékeit, saját gyáraiban (a Tokodi Üveggyárban, a Miskolci Kriptongyárban) a szükséges alapanyagokat. A húszas évek végén született meg a vállalat több mint száz országra kiterjedő kereskedelmi hálózata. A részvénytársaság külföldön működő gyarai révén fontos szereplője lett a világ iparának és kereskedelmének. A Tungsram márka mindenütt ismert és elismert védjegy lett.

1930-ban szenzációs műszaki újdonságot jelentett a kriptontöltésű izzólámpa sza-

badalmi bejelentése. Bródy Imre találmánya energiatakarékos, kitűnő fényhasznosítású termék volt; a nagyközönségnek 1936-ban a Budapesti Nemzetközi Vásáron mutatták be. A Kutató mérnökei állandó figyelemmel kísérték a konkurencia eseményeit. Sokat utaztak a külföldi gyárakba, különösen széles körű együttműködés alakult ki az amerikai General Electric-kel, Pfeifer Ignác ugyanis már 1932-ben felhívta a figyelmet egy Amerikában járt mérnök, Lendvai Dezső jelzésére. Eszerint az Államokban megkezdte diadalútját a televíziózás. Czukor Károly, aki a hazai elektroncsőgyártás megteremtője volt, azt javasolta, hogy létesítsenek egy külön laboratóriumot a hazai televíziózás fejlesztésére. Javaslatát elfogadták, és 1937 márciusában az Újpesti Üveggyár toronyépületében elhelyezték a kísérleti adóállomást. 1937. június 21-én sikerült az egyik szobából egy másik szobába sugározni egy Miki egér-képet és a Tungsram márkajelét, a T betű képét. 1938 tavaszán a Megyeri úti UTE stadionból közvetítették az UTE-FTC rangadót. A világháború megghiúsította a további kísérleteket, az Izzó hadiüzem lett és elsősorban a hadiipari megrendeléseket kellett teljesíteni. Ezek közül a legfontosabbak a radarkísérletek voltak, amelyeket Bay Zoltán személyesen vezetett. Ez annyira fontos volt, hogy a csoport tagjait mentesítették a katonai szolgálattól, és a zsidó származású mérnököket az elhurcolástól. A munka megkezdését követő fél év után, egy magas épület tetőzetén elhelyezett berendezés segítségével sikerült 18 km-en át követni egy dunai uszályt, és 1943 nyarán pedig bemértek egy katonai repülőgépet a

A Kutató Laboratórium épülete 1936-ban

Nagy-Kevély csúcsa felett. A háború elérte Magyarországot, az Izzó katonai parancsnokság alá került. 1944. március 19-én a bevonuló német csapatok elhurcolták Aschner Lipótot, a gyár irányítását Bay Zoltán műszaki és Jankovich Dénes gróf kereskedelmi igazgató vette át.

1945. január 10-én az Újpestre bevonuló szovjet csapatok katonai őrizet alá helyezték a gyárat. Közben a felrobbantott dunai hidak roncsai miatt keletkezett jégdugó árvizet okozott, Újpest megyeri városrészét – benne az Izzót is – elborította a víz. A gyár épületeit csak csónakkal lehetett megközelíteni. Március 28-án fegyveres orosz katonák szállták meg a vállalatot és megkezdik a teljes leszerelést. Május 15-éig a termelő gépek és eszközök 96%-át elvitték. A háború végén készült jegyzőkönyv szerint, 1938-as áron számítva 11 millió dolláros kár keletkezett. Bay Zoltán magánlaboratóriuma és fontos dokumentációk annak köszönhetően a pusztítás elkerülését, hogy a Szovjet Tudományos Akadémia – Bay nemzetközi hírére tekintettel – katonai védelmet kért. A hatalmas veszteségek ellenére megkezdődött az élet újjászervezése. Korábban néhány gépet és alkatrészt sikerült a Kőbányai Sörgyár pincéiben elrejtetni, s ezen a gépeken kezdődött el a termelés. A

háború befejezése okafogyottá tette a katonai radar-kísérleteket, Bay mégis úgy döntött, hogy folytatja a megkezdett munkát. 1946. február 6-án a világsajtó hírül adta: Újpesten sikerült a Holdról visszaverődő ultrarövid hullámok segítségével megmérni a Hold-Föld távolságot. Ez a siker természetesen nemcsak Bay Zoltán érdeme volt, hanem munkatársai: dr. Budincsevics Andor, Magó Kálmán, Horváth Lajos, dr. Pap György és dr. Simonyi Károly is osztoztak az elismerésben.

Időközben elkészült a gyár újjáépítésének terve. 1950-ben sikerült elérni termelési mutatóban és létszámban az 1939-es állapotokat. A hazai politikai változások az Egyesült Izzót is hátrányosan érintették. Megkezdődött az államosítás. Minden száz főnél több munkást foglalkoztató üzemet állami kezelésbe vontak. 1948 márciusában munkásigazgatót neveztek ki és a gyár nevét is megváltoztatták. Ez a helyzet mindössze egy hónapig tartott, ugyanis a hatóságok felismerték, hogy az Izzó nyílt államosítása veszélybe sodorta a külföldön működő leányvállalatokat és kereskedelmi fiókokat. Félő volt, hogy a volt szövetséges államok – immár magyar állami tulajdonként – a háborús károk fedezésére zár alá vehetik az Izzó kintlévőségeit. Április 29-én felmentették Beér Frigyes munkásigazgatót, s ettől kezdve a céget formailag részvénytársaságként, belföldön pedig állami vállalként kezelték. Ez azt a furcsa helyzetet eredményezte, hogy ismertek voltak a részvényesek, működött az igazgatótanács, évenként készítették mér-

Bródy Imre fizikus

Televíziós kísérleti adás 1937-ben

legbeszámolót, létezett a felügyelőbizottság, de nem osztottak a részvények után nyereséget. Megvonták a vállalat exportjogát, az ügyleteket az Elektroimpex Külkereskedelmi Vállalat bonyolította.

1950-ben megalapították a Távközlési Kutató Intézetet (TÁKI), 1953-ban a Híradástechnikai Kutató Intézetet (HIKI) és ezekbe olvasztották be az Izzó világhírű kutatási centrumát. A Kutató vezető munkatársai közül többet áthelyeztek az új intézménybe, ezzel gyakorlatilag ellehetetlenítették a Tungsram kutatási tevékenységét. Elkerült a gyárból Millner Tivadar nemzetközi hírű volfram-kutató, akadémikus, Szigeti György a vákuumtechnika tudósa, akadémikus, Winter Ernő, a hazai elektroncső-gyártás elméleti megalapozója, akadémikus, mindhárman Kossuth-díjasok.

Nem lenne teljes a kép, ha nem említénénk meg néhány világhírű tudós nevét, akik munkásságukkal öregbítették a magyar tudomány és az Izzó hírét. A teljesség igénye nélkül: Selényi Pál fizikus, akadémikus, az elektromos „szélkerék” elméletének kidolgozója, Czukor Károly mérnök, az elektroncső-gyártás megalapozója, Dallos György mérnök, a televízió-technika kutatója, Perczel Aladár mérnök, a gáztöltésű izzólámpák kutatója.

Az új helyzetben nem volt más lehetőség, minthogy létrejött az Izzó új szervezete, a Fejlesztési Főosztály, ahová átkerültek mindazok, akik korábban a Kutató munkatársai voltak. Ez jó döntés volt, mert nem csak a tehetséges emberek dolgozhattak tovább, de általuk életben maradt a régi „kutató szellem”. Munkájuk nyomán számos műszaki siker született, mert a megváltozott körülmények, egyfajta izoláltság ellenére, a nyugati tanulmányutak és műszaki kapcsolatok hiányában is alkottak újat és maradandót. Ilyen újdonság volt a félvezető eszközök fejlesztése és gyártása, a televízió-képcsövek gyártása, a fénycsövek fejlesztése és gyártása. Rövid idő múlva megszűnt az elektroncső-fejlesztés és -gyártás, majd a képcsőgyártás és az átszervezések végén a félvezető eszközök gyártása is.

1960 után az egész Tungsram átalakult. Az államilag elhatározott vidéki ipartelepítés keretében óriás teljesítményt produkált a vállalat: létrejött a Nagykanizsai Fényforrásgyár,

a Zalaegerszegi Alkatrészgyár, a Győri Gépgyár, a Kaposvári Elektronikai Gyár, a Pécsi Elektronikai Gyár, a Pécsi Gépgyár, a Váci Fényforrásgyár, a Gyöngyösi Félvezető Gyár, a Hajdúnánási Alkatrészgyár, a Kisvárdai Fényforrásgyár, a Hajdúböszörményi Vákuumtechnikai Alkatrész és Gépgyár, az Újpesti Vákuumtechnikai Gépgyár, szintén Budapesten a Vákuumelektronikai Gyár és az Adócsőgyár. 1969-ben döntés született a Távközlési Kutató Intézet átszervezéséről. 1970-ben kísérletet tettek az Izzó Kutató Intézetének feltámasztására. Természetesen ez az új intézmény már nem volt a régi. Az egykori kiváló szakemberek vagy már meghaltak, vagy megöregedtek. A fiatalok azonban értékes munkát végeztek, többen közülük a nemzetközi mezőnyben is bizonyítottak.

1989. november 15-én Budapesten és Clevelandben egyidőben bejelentik, hogy a második világháború utáni legnagyobb nyugati befektetés valósult meg Magyarországon: a General Electric 150 millió dollárért megvásárolta a Tungsram részvények 50%-át és még egy darab részvényt.

Ami ezután történt, arról majd évek múlva könyvet fognak írni. □

Bay Zoltán Hold-radar kísérlet

Újpest iparvágányai és a lóvasúti áruszállítás színterei az 1890-es évek végéig, 2. rész

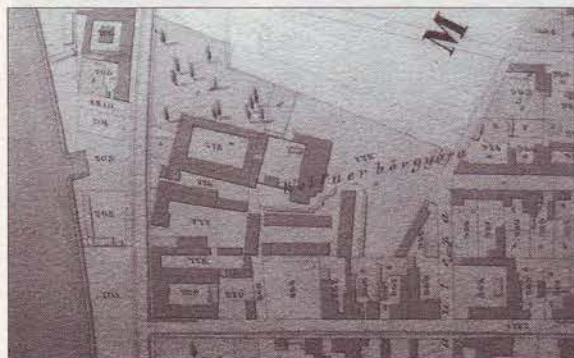

1882 őszén kezdődött meg a Kiss Ernő, Erkel Gyula és Klauzál utca által közrefogott tömb Vasút (ma: Görgey Artúr) utcához közeli szegletében a pamutfonó és szövőgyár építése. 1883 májusától az Első Magyar Pamutfonó és Szövőgyár, 1887-től a Magyar Pamutipari Rt. működött e telephelyen. Főbb termékei fonalak, pamutvásznak, ruhaszövetek voltak, a gyár évi 1 millió kg fonalat termelt, 400-500 munkása volt. Vasúti szállításhoz még a telep építése során bevezették az újpest-rákospalotai lóvasút iparvágányát. Ez a Vasút utcai vonalból a Kiss Ernő utca torkolatánál jutott a gyár területére. 1896-ban villamosították a Vasút utcai személyforgalmú pályát, a pamutgyári sín páron azonban csak 1900. november 15-én szűnt meg a lóüzemű áruszállítás.

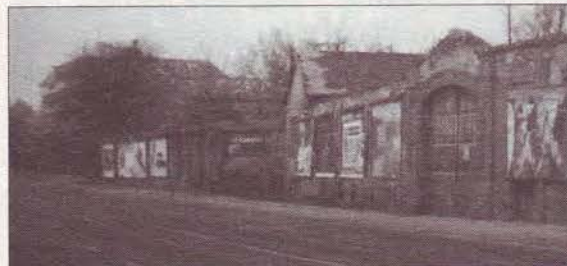
1878-ban a Károlyi Sándor gróf tulajdonában lévő újpest-rákospalotai lóvasút leltárába huszonkét teherkocsi tartozott, melyek száma öt év alatt huszonhétre nőtt. 1888-1893 között harminchárom teherkocsival fuvarozott az üzem. A szállított árumennyiség 1878-tól másfél évtized adatai alapján évente 15 és 34 ezer tonna között változott.

1868-ban Újpesten, a Váci országút rövid szakaszán megindult a Budapesti Közúti Vaspálya Társaság (BKVT) lóvasútja. A sín pár két olyan üzem mellett feküdt, amelyek idővel

kihasználták kapcsolatát az újpest-rákospalotai vonalon át a palotai Palota (ma: Rákospalota-Újpest) vasútállomással. Ezek egyike az 1840-es évektől működő, a század hetvenes éveiben már jelentős ipari tényezőként számon tartott, bőrgyártással és bőrfeldolgozással foglalkozó Wolfner Gyula és Társa Közkereseti Társaság volt. A Váci út, József (ma: József Attila) és az Attila utcák által közrefogott területen fekvő cég részben külföldről behozott nyersanyagból dolgozott. A hetvenes-nyolcvanas években Münchenbe, Frankfurtba és Londonba is eljuttattak a gyár termékei. 1896-ra a magyar bőr-export 30-40%-át a Wolfner-gyár adta. Ehhez nagy segítséget nyújtott a vállalat telephelyére vezető iparvágányon a teherszállítás megindulása. Építésére a BKVT kért engedélyt Újpest községektől, amely 1886. augusztus 4-i gyűlésén hozzájárult. Még ebben az évben elkészíthették a váci államút Duna felőli oldalán fekvő forgalmi vágányból a József utcán túl kiágazó sín párt. Emléke 2008 júliusáig látható volt: a gyár falazott kerítésének egy része nem követte az úttest vonalát, mellette vezetett be a gyár területére az iparvágány. 1898-ig lehetett használatban, mikor is a Váci út lóvasútjának villamosítására került sor. Korabeli forrásaink ekkor már két Wolfner-gyári sín párról tesznek említést. Ezeket az új villamosvágányokkal nem kötötték össze, így eltávolításukat kérte Pest-Pilis-

A Wolfner-bőrgyár alaprajza 1875-ben

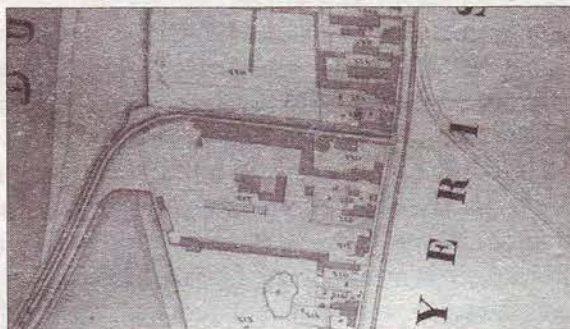

A Wolfner-bőrgyár kerítése a Váci úton. Jól kivehető az 1898-ban megszűnt egykori iparvágány helye, melynek bejárata a kis épület mellett lehetett. Lebontva 2008 júliusában (A szerző felvétele)

Solt-Kiskun vármegye közigazgatási bizottságának képviselője. A gyár vasúti áruszállítását 1900 végétől a Budapest-Újpest-Rákospalotai Villamos Közúti Vasút (BURV) bonyolította le, iparvágánya Károlyi utcai vonalából vezetett az üzem területére.

Az Általános Osztrák – 1894-ben már Osztrák-Magyar – Légszesztársulat szintén kihasználta a vasúti szállítás előnyeit. Gyárát 1872. december 23-án helyezte üzembe a Váci út és Zsilip utca kereszteződésének délnyugati szegletében, a mai Váci út 42. számú telken. Újpest községgel kötött szerződése alapján utcai világításra, községi épületek gázellátására, magánfogyasztásra, illetve ipari célú légszesz előállítására szakosodott. Iparvágánya a személyforgalmú lóvasút Váci úti sínpárjának mai Zsilip utcáig való egyenes meghosszabbítása lehetett, nincs információnk arról, hogy e vágány a légszeszgyár telkére is bekanyarodott volna. A Váci úti vonal 1898. év végi villamosítása után a BURV Zsilip utcai szakaszáról szolgálták ki a légszeszgyárat.

Újpest község képviselőtestülete 1871. április 25-i ülésén tárgyalta Pollack és Fiai azon kérelmét, hogy a Sándor (ma: Jókai), Diófa (ma: Kassai) és Petőfi utcák sarkán vásárolt házban egy gyufagyárat létesíthessen. Ezt követően a képviselők támogatásával az üzem létrejöhetett, majd az újpest-rákospalotai lóvasút vonalából a Petőfi utcán iparvágányt is vezettek telephelyére. Az István utcából a vasútállomás felől balra kanyarodó ívben érintette a Petőfi utca déli oldalát, majd ellenívbén az északi oldalra, ezt követően újabb ellenív által az utca déli oldalának érintésével a gyufagyárba vezetett. Építésének és üzembe helyezésének

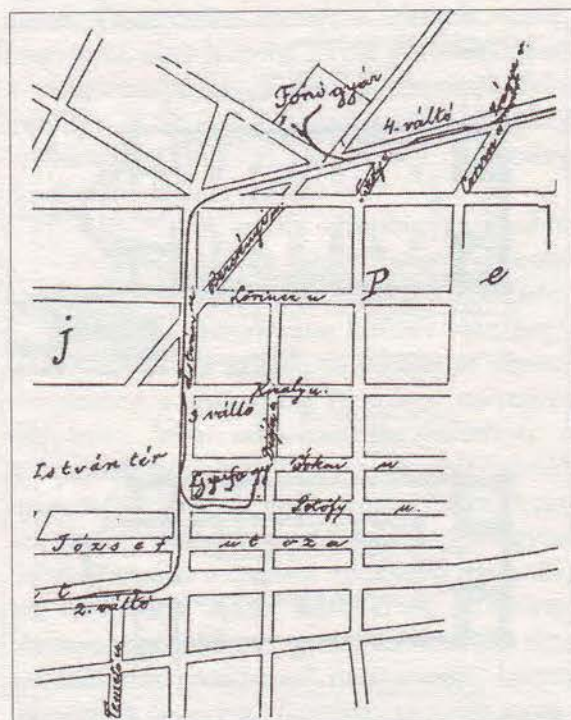

A légszeszgyár 1875-ben a Váci út és Zsilip utca délnyugati sarkán. Mellette jól látható a tervezett Duna-partra vezető, meg nem valósult iparvágány ceruzás rajza

ideje egyelőre nem ismert. A lóvasút villamosításának 1894. december 29-i közigazgatási bejárásán már nem került szóba e vágány átépítése. Feltételezhetően ez idő tájt szűnhetett meg forgalma, mely után elbontották.

Még egy sínpár ágazott el a Vasút utcai vonalból. Annak északi oldalára, a Károlyi család uradalmi földjére vezetett a Corvin utca nyomvonalán egy rövid, úgynevezett „trágya” vágány, melynek kiágazása eddig bemutatott iparvágányainkkal ellentétben az István utca felől volt. Feltehetőleg e sínpár mellett lehetett a községi szemétszállítás Károlyi uradalomtól bérelt első lerakóhelye is, és ekkor már nem csak a vágány elnevezésében olvasható terméket hordhatták ide lóvasúti kocsik. A nyolcvanas években üzemben álló vágány 1896 nyarán már nem volt használatban.

Ettől az évtől az áruszállítási feladatokat mindinkább a BURV vette át. A századforduló után e cég villamos üzemű mozdonyai és nagyvasúti teherkocsik közlekedésre is alkalmas erősebb pályája, valamint Angyalföld vasútállomással való kapcsolata a már említett gyárak mellett újabb üzemek áruforgalmában is szerephez jutottak, elősegítve Újpest ipari centrummá válását. □

A gyufagyári, a pamutgyári és a „trágya” vágányok ábrázolása

Dokumentumok az újpesti Egek Királynéja főplébánia-templom építéséről, 3. rész

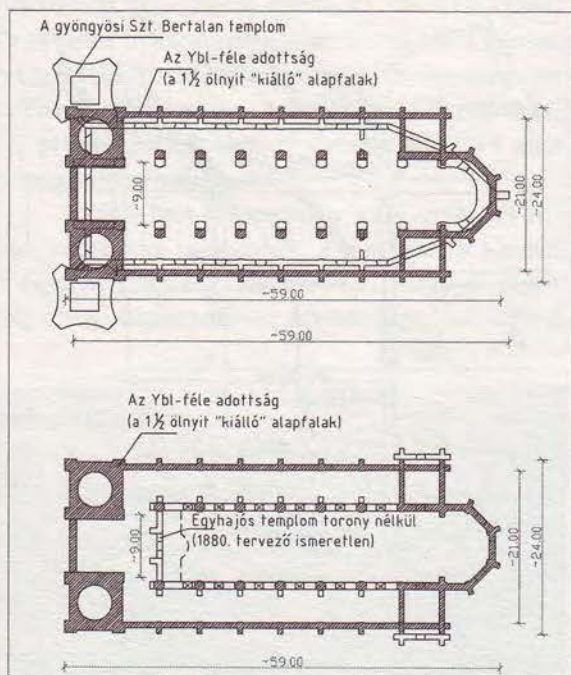
Az oldalhajók, alaprajzi fejlődéstörténet

Az 1888-ban megépült toronyba felállítandó óra költségeihez a püspök 1891-ben 100 ft-nyi összeget adományozott, és ennek segítségével az órát beépítették. Végre teljessé vált a templom. Illek Vince szinte emberfeletti munkát végzett, hiszen 1875-ben úgy nevezeték ki első újpesti plébánossá, hogy még templom sem volt (csak a pesti határ mentén lévő temető kápolnájába tudott misézni) és 1905-ben úgy hagyta itt a nyáját, hogy Újpest főterén, a városháza mögött a – még ugyan egyhajós – templom 54 m magas tornyában négy harang hívta a híveket és toronyóra mutatta az időt.

A plébánia vezetését az akkor már 20 éve hittanárként szolgáló dr. Varázséji Béla

vette át, akinek osztályrész jutott a már közel ötvenezer fős nagyközség templomának bővítésében. Az eredetileg is háromhajósra tervezett, ennek megfelelően megkezdett, majd pénzhiány miatt részben visszabontott és egyhajósra megépített templom bővítési terveit Zák Alajos újpesti építész készítette el (sírja a Megyeri temetőben található). Az építésre az egyházközségnek nem volt pénze, a közel 86.000 koronás építési költséghez 70.000 korona kölcsönt kellett felvenni. A kölcsön felvételéhez a püspök (akkor Csáky Károly gróf v[alóságos] b[első] t[itkos] t[anácsos]) 1906. nov. 13-án járult hozzá. Az egyházközségnek összesen 6315 K. 56f. saját tőkéje volt (az is a székesegyházi káptalan kezelésében – ezért annak felhasználását is kérvényeznie kellett), így a hitelen túl még segélyeket is kénytelen volt igénybe venni. A segélyek (támogatások) megszerzése akkor sem volt egyszerű. A levelezésből kitűnik, hogy a segélyt kérő „felségfolyamodvány” a vallás- és közoktatásügyi miniszteren keresztül (akkor Apponyi Albert gróf) „visszaszáll” a püspökre, aki a kérés jogosságát az alábbiakban igazolja 1906. szept. 27-én: „Amikor néhány évtizeddel előbb az újpesti templom fölépült, az az 5000 főnyi hívővel bíró egyházközség igényét kielégítette, de ma már amikor csupán az iskolák növendékeinek száma meghaladja a hiteztet, a hívők száma pedig a 30000-et, a jelenlegi templom távolról sem elegendő a hívek befogadására, amely körülmény már maga is a vallásos épület rovására esik. Ahhoz, hogy a [z egyház]község új templomot építsen, elegendő anyagi erővel nem rendelkezik, mert a két bérházat s az egyházi adót kivéve semmiféle jövedelmi forrással nem bír a kisközség. Az újpesti egyházközség talán a legnagyobb, de mindenesetre a legszegényebbek egyike is az országban. Fennállása

Az alaprajzok kialakulása a gyöngyösi Szt. Bertalan templom alaprajzától a Szvoboda-féle „földből kiálló” alapfalakon át az egyhajós torony nélküli templomalaprajzig

óta minden vagyon nélkül teljesen önerejére utalva, a nemzetiségek azon conglomeratumában, amelyet a község lakossága alkot, egyedül az egyháztanács önfeláldozó buzgalmára támaszkodik, mely minden rendelkezésre álló eszközt mozgósít, hogy a kath. egyház tekintélyét, s az egyházközség hitéletének legszentebb érdekeit megóvja, de anyagi erőit messze meghaladó ezen vállalkozását csak egyéb erre hivatott tényezők közreműködésével oldhatja meg sikeresen.”

„Az újpesti egyházközségnek [az előbbi] kérelmében felsorolt tények és [...] és indokok a valóságnak teljesen megfelelnek, mivel hazánkban csakugyan alig található a számbeli rohamos fejlődésnek az újpestihez hasonló példája, de szinte páratlan az újpesti híveknek szegénysége is. Hogy az ily mindenünnen összesereglett, különböző veszedelmes elvekkel szaturált, a nehéz anyagi gondokkal küzdő nép leginkább reászorult a templomi oktatásra és a vallás vigasztalására azt Nagyméltóságod ismert bölcsessége előtt bővebben fejtegetnem nem szükséges. Csupán azt óhajtom Excellenciád nagybecsű figyelmébe ajánlani, hogy az újpesti hitközségre az elkerülhetetlenül szükséges bővítés munkálatai valóban erejét meghaladó terhet rónak, s így főpásztori kötelességemnek teszek eleget, midőn Nagyméltóságodat kitűnő tisztelettel a leghatóságosabban kérem, hogy az újpesti hitközség egyháztanácsának kérelmét teljes jóindulatába fogadni s részükre a vallásalapból nagyobb összegű segítyt folyósítani méltóztassék.”

Végül a szükséges pénzt előteremtették, így az 1906 nyarán megkezdett építkezés 1907-ben befejeződött azon költségekkel is megnövelve, amit a hasznavehetatlenné vált orgona helyett az új orgona 9600 koronáért való megépítése jelentett.

A mai templomot ismerve és azt rendszeresen látogatva – különösen akkor, ha mint a jelen cikk szerzőjét, az a megtiszteltetés éri, hogy mérnökként esetenként annak állapotáról véleményt mondhat – jogosan merül fel a kérdés, milyen műszaki szempontok alapján, hogyan épült, hogyan alakult mai formájára Újpestnek ezen jelentős, meghatározó szimbóluma.

A levéltári kutatás – azon túl, hogy nagyon időigényes – nem jár mindig eredmény-

nyel. Egy mérnöknek különösen fájó, hogy adott esetben használható tervek gyakorlatilag nem voltak fellelhetők. Ez azért is érthetetlen, hiszen egy terv – a hozzáértő számára – többet mond a legaprólékosabb leírásnál. A terven az arányok láthatók, a kottázása – ha van – egyértelmű akár coll-ban, akár méterben tüntették fel azokat (a korabeli tervek sajátja egyébként, hogy a tervező a használt léptékeket a rajzon feltünteti, ami akármilyen mértékű nyomtatásban egyértelművé teszi annak használatát). Igaz, hogy a tervek általában nagyobb méretűek, mint az iratok, de azok kezelése is megoldható. Főleg akkor érezhető a tervek hiánya, ha azokra egy irat – vagy akár annak kísérőlevele – egyértelműen utal.

A cikksorozat első részében közölt alaprajznak csupán a felirata „igaz”, és az, hogy a templom háromhajós, továbbá a középső hajó apszislezárását a szabályos nyolcszög öt oldalával tervezték, valamint középső tornya van. A rajz aláírását eddig nem sikerült azonosítani, a terven nincs dátum.

A történeti tisztánlátáshoz elsőként Ybl Miklós tette – vélhetően – a legnagyobb szolgálatot, ugyanis az általa készített – de nem megvalósított – két változat mindegyikénél egy meglévő alaprajzba rajzolta bele a megoldásait. Feltehetően ez volt a feltétele annak, hogy az alapító Károlyi István gróf támogassa a templomépítést, hiszen a templom falai mintegy „8 láb (~ 2,5 m) magasságra a földből kiállottak”, amit a tervezőnek lehetőleg figyelembe kellett vennie.

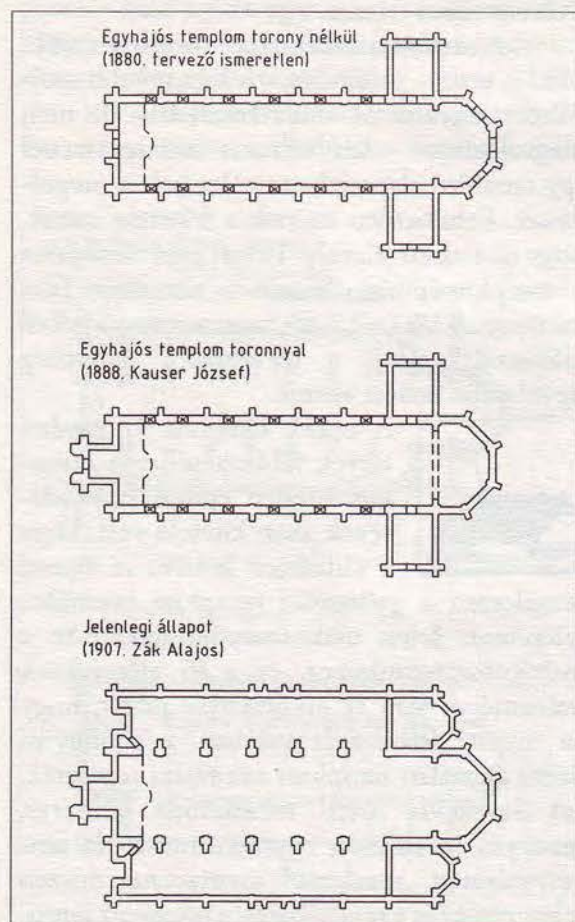
A másik támpont az eredeti tervek felderítéséhez a templom eredeti építési szerződésének azon kitétele volt, hogy a vállalkozó köteles az újpesti templomot a gyöngyösi templom mintájára felépíteni. Jelen cikk szerzője felkereste a gyöngyösi templomot, és a fő méreteknél utánamérve arra az eredményre jutott, hogy az újpesti istenházát valóban a gyöngyösi Szent Bertalan templom mintájára tervezték, azt Szvoboda Antal feltehetően felmérte, bizonyos mértékben egyszerűsítette, de tengelyméreteit „rendezve” megtartotta, hiszen felmérések (és a rendelkezésre bocsátott templom alaprajz) szerint gyakorlatilag nem található két azonos raszterméret a templomban.

A kilenc-tengelyes, nyolcosztású templomhajó megmaradt, de az igen sajátos gyöngyösi apszist is „szabályossá” tette. A nyugati bejárat melletti két tornyot ugyancsak megtartotta, de azokat a mellékhajók folytatásába kilencedik osztásként helyezte el. Ha Újpesten tehát ez állt ki – a korabeli plébánosi jelentés szerint – a földből, akkor az addig megépült építménybe beépítettek feltehetően annyi téglát, hogy azt bizonyos mértékig visszabontva és csak a középső hajót megépítve, az épületet nagyrészt „saját” anyagból meg lehetett valósítani. Az Ybl-t követő építész – esetleg jobban ismerve, ill. szigorúbban betartva a liturgikus szám-misztikát – az épület hosszából is két tengelynyit visszabontatott, és így alakult ki a nyolc-tengelyes, hét osztású tér és az apszis, valamint a mai kontúr.

Harmadik támpontként vizsgálhatók a korabeli térképek, amelyeken – mivel azok kataszteri felméréseken alapulnak, ezért hite-

lesnek tekinthetők – láthatók és – elvileg – mérhetők bizonyos méretek. Az 1883. évi térképen az látszik, hogy a templom egyhajós, nincs torony, és a szentély előtti három mező háromhajós. Az oldalhajó – és az apszisok – feltehetően alacsonyabbak, mint a főhajó, mert a korabeli képeslapon a fák koronái fölé nem nyúltak az oldalhajók tetőidomai. (Az apszis feletti új fedélszék építését látszik igazolni az a körülmény, hogy a tetőszerkezet általános – tehát a hajó feletti – rendszerétől az apszis feletti szakasz idegen, amit – ha egyszerre építették volna – nem lenne észlelhető.) Ez a szerző saját vizsgálatának eredménye, miután 2007-ben a fedélhéjazat cseréjével kapcsolatban értékelte a fedélszék állapotát. Érdekes ugyanakkor, hogy bár a tornyot 1888-ban építették fel, az az 1894-es térképen nem szerepel. Ez a – torony nélküli – alaprajz látható Hegedüs Ármin – Böhm Henrik építész szerzőpáros városházi pályatervének helyszínrajzán is, ami 1899-ben készült, ugyanakkor egyértelmű, hogy akkor már több mint 10 éve állt a torony.

A térképi ábrázolás sajátos jelrendszerének kell tekintenünk ezt a változatot, ugyanis ezen térképi ábrázolásoknak ellentmond a cikksorozat második részében közölt helyszíni vázrajz, ami az 1889-es telekadományozás mellékletében szerepel. A vázrajzon szerepelnek kották is (ölben). Ismeretes, hogy még az 1970-es években is használatban voltak az ún. kataszteri léptékek, tehát az 1:1440, ill. az 1:2880 lépték, továbbá a telkeket még nagyon sokáig □ölben mérték). Ilyenformán a vázrajz léptékhelyes, amiből viszont azt a következtetést lehet levonni, hogy a(z 1889-ben már toronnyal rendelkező egyhajós) templomnak csak a szentély előtti egy osztásban volt mellékhajója. A mai állapotot tekintve is ez valószínűsíthető, mert ma is a szentély előtti mező (a sekrestye és a keresztlő kápolna) a hajó felé le van falazva, a többi mező kiegészítéseként pedig úgy építették meg az oldalhajókat, hogy a főhajó eredeti támpilléreit megtartották. (Ha a szentély előtti mező falában is eredetileg támpillér lett volna, annak nyoma repedés formájában meg kellene, hogy jelenjék!) Az egy-egy mellékhajót és a mellékhajók apsziskoszorú-nélküliségét látszanak igazolni azok a repedések is, amelyek a két helyiség

Az alaprajzi fejlődés az egyhajós, torony nélküli fázistól a mai állapotig

eredeti külső falai mentén markánsan, közel függőlegesen láthatók. Feltehetően a két mellékhajó az első két építési fázisban csak földszintes lehetett, mert mindkét esetben a mai felső szint falában ugyancsak határozottan megjelenik a támpillér felső méretének megfelelő függőleges repedés. Az egy mező beépítése is visszautal a gyöngyösi templom kialakítására, mert ott is a szentélylezáró diadalív vonalában – igaz ajtóval megnyitott – fal zárja le a hajó felé a teret, attól elválasztva a sekrestyét és egy belső kápolnát. Csupán érdekesség, hogy ezen terek Újpesten is – mint Gyöngyösön – kétszintesek. (Újpesten csak ezek a terek – és természetesen az orgonakarzat – kétszintesek, önálló feljáratokkal, míg Gyöngyösön a mellékhajók belmagasságát megosztva oldalkarzatokat építettek be, amelyek a tornyokba menő lépcsőkkel közelíthetők meg.) Vélhető, hogy az újpesti egyházközség tanácsa és tagjai már a kezdetekben „mertek nagyok lenni”, hiszen – legalábbis a gyöngyösiak szerint – az ország akkor, mintegy ötezer főt befogadni képes legnagyobb templomát vették mintának. Lelkesedésüket a pénzhiány, majd a „földön járó” mindig segítőkész gróf ugyan lehűtötte, de a templom végül impozáns megjelenésével a mai közel száznegyvenezer lakosú város(rész) büszkeségét is szimbolizálja.

Az eredetileg elképzelt kéttornyú háromhajós csarnoktemplom (a gyöngyösi minta) végül egytornyú, háromhajós bazilikális elrendezésű templommá nemesedett Zák Alajos tervei alapján. A közel 25 évig egyhajós templom karcsú (neo)gótikus ablakait (ennek nyoma a mellékhajók fölötti tetőtérből látható, ill. a főhajóban belső vakolatrepedés formájában megjelenik) átalakították úgy, hogy az alacsonyabb oldalhajók födémehez igazodó záradékkal a pillér közét egy laposabb csúcsíves nyílással lezárva kibontották a felső részén – a külső vápa fölött – egy kerek ablakot nyitottak, ami megvilágítja a magas középső hajót. Műszakilag nem a legszerencsésebb a mellékhajók tetőidoma (a hossz tengelyre merőleges gerincű nyeregteretéről lefolyó csapadékvíz gyors elvezetése állandó beázási hibák forrása lehet), de ez a probléma – a mai technikai színvonalon – egy közeljövőben elvégzendő általános felújítás során orvosolható lesz.

Végül tekintsük át, hogy méreteiben hogyan alakult a gyöngyösi városi templom az újpesti Egek Királynéja templomává. Szvoboda Antal ter-

vén (Ybl felmérései szerint) a gyöngyösi templom hossza (az utólag melléépített tornyokat leszámítva) a bejárati támpillér és az apszist lezáró támpillér között mérve közel azonos (~58,0 m, ill. ~59,0 m). A gyöngyösi templom szélessége a támpillérek között ~22,0 m, ami gyakorlatilag azonos az újpesti – szvobodai változat – belméretével. A belső hajó fesztávolsága kb. 1,0 m-rel megnőtt, és ehhez arányosan nőtt a mellékhajók mérete is. A végleges egyhajós újpesti változatnál két tengelyméretnyi hosszban a templomot visszabontották, így jött létre a közel 48 m-nyi épülethossz. Ezt növelte meg a hozzáépített torony, s ezáltal a templom befoglaló hossz mérete ~52,5 m lett. Az új mellékhajók belső falsíkját pedig – feltehetően az alapozási munkák egyszerűsítése érdekében, ill., hogy a korábban beépített bizonytalan alapozási körülményekből adódó káros következményeket elkerüljék – úgy határozták meg, hogy az az Ybl-féle felmérés szerinti támpillérek külső síkján kívülre essenek. Ezzel a végleges templomszélesség a mostani ~27 m-re adódott.

Jelenlegi ismereteink alapján ennyi állapítható meg a templomépítés kronológiájáról nagyrészt feltételezésekkel, kérdőjelekkel. A cikk szerzője bízik abban, hogy – amint a gyöngyösi templom „rokonsága” egyértelművé vált – további dokumentumok is előkerülnek, és a még „fiatal”, de ennek ellenére kevés dokumentummal rendelkező épület történetének fehér foltjai egyértelműen megválaszolhatóak lesznek.* □

*A szerző ezúton köszöni meg a gyöngyösi Mátra Múzeum történetésének, Bákyné dr. Gál Editnek a gyöngyösi Szt. Bertalan templommal kapcsolatos adatszolgáltatását (templomalaprajz, templomtörténet), Kecskeméti Orsolya építőmérnöknek az alaprajzok feldolgozásában nyújtott segítségét és dr. Czétényi Piroskának a cikk szakmai felülvizsgálatát.

Lapzárta után került elő a templomépítés különböző fázisaiból néhány eredeti terv, amelynek feldolgozása folyamatban van. A feldolgozás eredményeiről, ill. a tervek elemzéséről a későbbiekben számolunk be.

Az angyalföldi járműtelep története

A Budapest–Újpest–Rákospalota Villamos Közúti Vasút (BURV-vasút) 1896-ban kezdte meg működését. A vasút Budapest belterületét – a mai Lelhel tértől induló, 7,86 km hosszú fővonal – kötötte össze Újpest és Megyer, valamint egy (3 km hosszú) szárnyvonallal a mezőgazdasági termelést folytató Rákospalotával. A nyitás évében a BURV-vasút járműállagát a következő Ganz-gyártmányok alkották: 24 db motor-kocsi, 18 db pótkocsi, két villamos mozdony és 6 db fedett teherkocsi. A teherforgalom gyors növekedése miatt a vasút 1902-ben két további villamos mozdonyt szerzett be, ezeket a MÁV Gépgyár készítette az Unio Villamosági Rt. által szállított villamos berendezéssel.

Az első BURV mozdony Budapestről 1950 januárjában Debrecenbe került, ahol DKV 203 pályaszámmal, átépítve, de eredeti jellegét megőrizve sokáig tulajdonban volt. A BURV 300 psz. pótkocsi is megmaradt az utókornak; ma a Közlekedési Múzeum gyűjteményében látható.

A vasút vontatási telepe és erőműve a MÁV Angyalföld állomásának közelében épült meg. Az erőműben négy Babcock és Wilcox rendszerű kazán termelte a gőzt az öt Nicholson-féle függőleges elrendezésű kompound gőzgép számára, amelyek egy-egy 110 kW teljesítményű Ganz C 100 egyenáramú dinamót hajtottak. Az elkövetkező évek során az angyalföldi telepet is kiegészítették pufferüzemű akkumulátor-géppel.

A remiz a Pozsonyi úton

Az angyalföldi járműtelep a mai Pozsonyi út 1. szám alatt helyezkedik el, amelynek területe 33356 m², ebből beépített terület 4000 m². A járműtelep legnagyobb üzemi épülete a négy részből álló villamos kocsiszín. A telepet északról a Berni út, jobbról a Madridi út, délről a Pozsonyi út, balról pedig a Gyapjuszöví út határolja. Vágánykapcsolata a MÁV-val és a városi villamos vasúti hálózattal van.

A járműtelep főbb létesítményei a Gyapjuszöví út felől délen a Pozsonyi út irányában a következők: II. porta, parkoló, sportpálya, öltöző-fürdő, parkoló, forgalmi telep, tároló vágányok a Pozsonyi úttal párhuzamosan, pályafenntartási öltöző, elektromos műhely, raktár és lakóház, diszpécser-épület és I-es porta, pályafenntartási épület és szivattyúház. Északon (a Berni út irányában): 37-es épület, veszélyes anyag gyűjtő, a kocsiszínbe vezető vágányok, KIPSZER épület egy vágánnyal, III-as csarnok két átmenő vágánnyal, II-es csarnok három átmenő vágánnyal, I-es csarnok (járműmosó) két átmenő vágánnyal, forgóváz-mosó, kazánház, parkoló, vashulladék-gyűjtő és gázfogadó.

Az 1970-es évek elején a kocsiszíni berendezések fejlesztése a nehéz fizikai munka gépesítésére és a munkagépek felújítására irányult. Így gépesítették az anyagmozgatást, a kocsimosást és villamos kisgépeket szereztek be. A kisgépesítési program keretében fúrók, köszörűk, ablakmosók, fékbetétszegecselő stb. munkába állítására került sor. A telepet utoljára az 1980-as évek elején újították fel.

A telep járműállagába ma 115 db T5C5 típusú csehszlovák gyártmányú villamos tartozik, az üzem fő tevékenysége ezeknek a járműveknek a karbantartása és javítása, és az 1-es, 12-es és 14-es villamosjáratok kiszolgálása.

Jelenleg a BKV-nál – Budapesten – 11 villamos járműtelep működik. Ezek a következők: Hungária, Száva, Zuglói, az Újpesten lévő Angyalföld, Baross, Szépilona, Fogaskerekű, Kelenföld, Budafok, Ferencváros és budavári sikló. □

A világ első női zsokéja Káposztásmegyeren

Világraszóló lovasesemény színhelye volt 1912. október 26-án a Pestvidéki Versenyegylet fél évvel azelőtt megnyitott otthona, a káposztásmegyeri lóversenypálya. A három naposra tervezett őszi „meeting” fő attrakciója a világ első női zsokéjának bemutatkozó lovaglása volt. Nem a híres angol, német vagy ausztrál versenytereken, hanem itt, ezen a kies, új magyar pályán szállt ugyanis először nyeregbe nyilvános versenyen egy nő, Ilze Bulford. A mindössze 17 éves hölgy – Sydney Bulfordnak, az 1890-es évek végén sikeres champion-zsokénak lánya – már hetek óta készült a bemutatkozásra Gödön, Fred Milne, a neves tréner felügyelete mellett.

A női lovas híre gyorsan terjedt a magyar és a nemzetközi sajtóban, még a New York Times is külön cikket szentelt a turfvilág szenzációjának. A „zsokémesterség” ugyanis mindaddig a férfiak privilégiumának számított. Miss Bulford színrelépése azonban nem volt minden előzmény nélküli. Az 1800-as évek elején, az angliai York városában, Alicia Meynell versenyzett együtt férfiakkal, igaz csak egy fogadás eredményeképp. Hogy mennyi esélye volt egy nőnek zsoké-licenszhez jutni, jól példázza az ausztrál „Bill” Smith esete, akiről a halálakor derült ki, hogy eredeti neve Wilhelmina, és csak férfinak maszkírozva nyerhetett versenyeket az 1900-as évek legelején. Az első hivatásos engedéllyel rendelkező női lovasnak így Ilze Bulford tekinthető, aki bár angliai születésű volt, de mivel élete nagy részét hazánkban töltötte, kiválóan beszélt magyarul.

A káposztásmegyeri bemutatkozást szakadó eső és erős szél nehezítette. A nézők nagy részét csak a női zsoké szereplése csalta ki, aki a második futamban a tövisgyházi ménes hat éves kancáját, „Igaz legyen”-t lovagolta. A Rothschild-istálló szép új kék dreszt és sárga sapkát szabatott Ilzének az ünnepi alkalomra. A startnál azonban egy hiba miatt visszarendelték a mezőnyt, és a második indításnál „Igaz legyen” még hosszakkal a többi ló mögött állt,

amikor az indító zászlója lecsapott. A mély talajon ezt a hátrányt Miss Bulford már nem tudta behozni, s az öt induló között a negyedik helyen végzett. Szegény lány majdnem sírva fakadt, amikor a mázsálóhoz visszaért, a publikum azonban zajosan ünnepelte. Még a szakemberek körében is egyöntetű volt a vélemény, hogy csak a starter hibája fosztotta meg a győzelemtől. A második nap Bulford – Wood nyergében – már jó rajtot vett, szinte végig vezetett, ám lova később engedett, s a nyolc fős mezőnyben végül negyedikként ért célba. A nagy igyekezetben Ilze a sapkáját is elveszítette, s szétbomlott haja az Új Idők újságírója szerint „mint szép szőkésbarna zászló lobogott” mögötte.

Bulford kisasszony több szerepléséről nem tudunk, neve később még felmerült Kosztolányi Dezső Zsoké című írásában. Ha arra gondolunk, hogy az USA-ban az 1960-as évek végén, Ausztráliában pedig az 1970-es években kaphattak csak először nők zsoké-engedélyt, Ilze Bulford úttörő szerepe még inkább felértékelődik. Külön öröm az újpestieknek, hogy mindez Káposztásmegyerhez köthető. □

Ilze Bulford Káposztásmegyeren

A genfi Bajnokok Tornája, 2. rész

A harmadik napon, azaz június 30-án, hétfőn csak egy mérkőzésre került sor. Ekkor mutatkozott be az Újpest, mégpedig a legerősebbnek tartott ellenfél, a Real Unión Irún ellen. A nagy várakozást jelezte a tizenhatalmas néző is. A meccsen derült ki, hogy a La Liga hatodik helyezettje alaposan megerősítette a keretét. A spanyolok hét kölcsönjátékoskal álltak fel. A Real Madrid, a Betis, az Arenas de Getxo, a CD Europa és a Barcelona is adott kölcsön játékost a baszk gárdának, hogy minél erősebb csapattal képviselhessék Spanyolországot. A rendkívül színvonalas és kemény mérkőzésen Avar István kettő és Spitz Illés egy góljával a lila-fehérek diadalmaskodtak. Érdekesség, hogy ez a mérkőzés volt a Magyar Rádió történetének első külföldi futballközvetítése! Sőt, ez volt az első klubmérkőzés, amit idehaza adtak, és mindösszesen a második futballmeccs! A kommentátor Mamusich Mihály dr., a Nemzeti Sport tudósítója volt.

Július 1-én, kedden, miután a Bologna vonata is befutott a nyugat-svájci városba, Paul Addor, a Servette elnöke meghívott minden induló csapatot egy hajókázásra a Genf-tóra. A hajón derült ki, hogy bizony a Bologna is alaposan megerősítette a keretét. A délelőt-

ti kikapcsolódás után délután a vigaszág mérkőzései következtek. Előbb az alacsony színvonalú Servette-Cercle meccsen született 2:1-es hazai győzelem, majd a fantasztikus formában játszó Irún 5:1-re ütötte ki a Sète-t.

A torna ötödik napján előbb az első nyolcaddöntőt rendezték meg, majd ez után következett a két korábban még nem szereplő csapat első fordulós mérkőzése. A korábbi meccsen a Vienna tartotta korábbi formáját: ezúttal is hét gólt rúgtak a Fürthnek egy kapott dugó ellenében. A későbbi meccsen, a meglepő módon két gyenge formát mutató csapat mérkőzésén 4:0-ra verte a Bologna a Go Aheadet. A helyszínen tartózkodó újpesztiek boldogan mentek haza, hogy a következő fordulóban gyenge ellenfelet kapnak, majd siettek egy a tiszteletükre rendezett bankettre: a Budapesten tartózkodó Aschner Lipót elnök Genfben élő, osztrák vállalatigazgató barátja vendégelte meg az Újpestet és a Viennát.

Csütörtökön nagyon komoly nyitomeccsre volt kilátás. Mind a Slavia, mind az Irún ragyogó csapatnak mutatkozott már a korábbi mérkőzéseken. A gyönyörű meccsen az Irún szerzett vezetést, amit a prágaiak előbb kiegyenlítettek, majd megfordították az állást. Végül 2:1-re nyert a Slavia a peches sorsolást kapó baszkok ellen. A tizenhatalmas néző a későbbi meccsre is kitartott, így annak

Újpest bevonulása. A zászlót Fogl III. József csapatkapitány viszi, mellette Langfelder Ferenc jön

A kupa átadása. Fogl III. József előbb a virágokat veszi át. Háttérben a győztes csapat

is szemtanúi voltak, hogy az Újpest Avar négy, Harmath kettő és P. Szabó egy góljával 7:0-ra kiüti a holland bajnok Go Aheadet. A tudósítások szerint akár a duplája is lehetett volna a végeredmény. Ez az este sem telt unalmasan a résztvevőknek, mivel ekkor Genf kanton vezetői rendeztek bankettet a kluboknak.

A pénteki nap csak egy meccset tartogatott az érdeklődők számára. A túlzottan magabiztos Bologna meglepő, 4:1-es vereséget szenvedett a házigazda Servette-től. Kialakult a szombati elődöntők párosítása: a Vienna a Slaviát, az Újpest pedig a Servette-t kapta. Szinte minden újságíró, szurkoló és vezető a torna két legjobb csapatának, az Újpestnek és a Viennának a döntőbe jutását várta.

Az első elődöntőt az Újpest és a Servette játszotta. A házigazdák nyilatkozataikban már eleve lemondtak a továbbjutás lehetőségéről. Bár mindent megtettek, ez csak a tisztes vereséghez volt elég, mivel az Újpest – az ismét remeklő Avar duplájával és P. Szabó Gábor góljával – 3:0-ra győzött.

A második meccs már sokkalta izgalmasabb volt. A két közép-európai csapat közül az osztrákok kezdtek jobban, Adelbrecht góljával már a hetedik percben náluk volt az

előny, Svoboda azonban négy perc múlva egyenlített. Ezt követően aztán elszabadultak az indulatok. Kemény, durva belépők, odarúgások tarkítják a mérkőzést. Adelbrecht az első félidő derekán elhibázott egy büntetőt, a másik oldalon azonban Puc eredményes volt, így a szünetben a Slaviánál volt az előny. A második félidőben Svoboda egy kapu előtti kavarodásból már két gólra növelte az előnyt. Ami a 60. perc után következett, az azonban inkább egy bikaviadalra, mintsem egy futballmérkőzésre hasonlított. Alattomoság, sérülések, fütykonzert, pofonok, talpalások jellemezték az összecsapást. Az események ellen tiltakozó közönség kődobálásba kezdett, az egyik darab fejbe is találta Ženíšeket, a Slavia hátvédjét. Hatalmas botránnnyal és Slavia diadallal ért véget a második elődöntő.

1930. július 6-án, a torna utolsó napján döntöttek a csapatok az érmekről. Először a bronzérem sorsa dőlt el. A Vienna másodszor is izgalmak nélkül győzte le a Servette-t, ezúttal 5:1-re. A közönséget azonban sokkal jobban érdekelte a döntő mérkőzés, amit a csehszlovák és a magyar bajnok vívott egymással. Maximális telt ház, huszonkétezer néző várta a csapatokat.

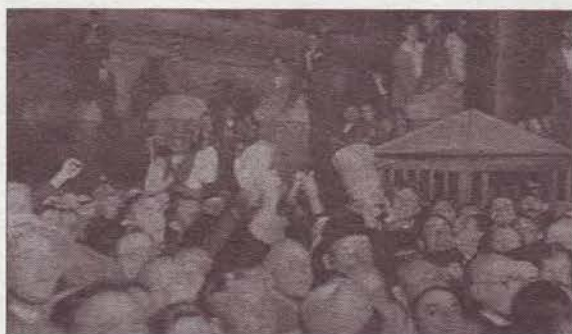
Csapatkép az elnyert kupával

A következő összeállításban álltak fel a gárdák: Újpest: Aknai – Dudás, Fogl III. – Borsányi, Volentik, Víg – Ströck, Avar, Köves, Spitz, P. Szabó. Edző: Bányai Lajos.

Slavia: Plánicka – Fiala (Novotný, 40.), Novák – Vodicka, Šimperský, Šubrt – Junek, Šoltys, Svoboda, Puc, Bára. Edző: John William Madden.

Az Újpestnél meglepetés, hogy az eredetileg fedezet Köves-Kvasz János középcsatárként kap lehetőséget. Nemi tapogatózás után az Újpest kerül fölénybe, és gyorsan kiderül: a magyar csapat ihletett napot fogott ki. Szinte záporoznak a támadások a világhírű kapus, Plánicka ketrece felé. Az első gól a huszonötödik percben születik meg, amikor P. Szabó baloldali beadását a szükségcenter Köves leveszi, majd egy csel után a hálóba lő. 1:0. A közönség óriási tapsviharral jelzi szimpátiáját. A gól után is támad tovább a magyar csapat, de a hálóba nem sikerül betalálniuk. A gólvonalig ugyan eljutnak, de a későbbi FIFA-elnök brit játékevezető, Stanley Rous nem ítélt gólt.

A szünet után tovább folytatódik a briliáns újpesti játék, ami a 64. percben vezet ismét eredményre. Ekkor Volentik 25 méteres lövésébe Köves a 11-es pont tájékán beleér, és máris a hálóban táncol a labda. 2:0 az Újpest javára. A lilák feltartóztathatatlanok. Avar távoli bombája után, ami alig száll fölé, zúg az ütemes „Formi-dable” a lelátóról. A hetvenhetedik minutumban megszületik a harmadik újpesti gól. Ismét P. Szabó ad be baloldról, ismét Köves az, aki kíméletlenül bevágja a labdát. Három gólt lő a fedezet. Három feledhetetlen gólt. A hátralévő perceket kipasszolják a magyar fiúk.

Lelkes tömeg várta a csapatot a pályaudvaron. A kupát p. Szabó Gábor emeli magasba

Miután Rous lefújja a meccset, a svájci nézők az Újpestet éltetik, hip-hip-hurrázzák. A rendőrök gyorsan sorfalat vonnak, a pályafenntartók deszkákból pillanatok alatt emelvényt ácsolnak. A csapatok közben az öltözőben pihenik ki fáradalmaikat, majd kiegészülve a bronzmérkőzés résztvevőivel kivonulnak újra a pályára. A közönség nem bírja tovább, berohannak, hogy ünnepelhessék az Újpestet. A Himnusz után Fogl III. József, az újpesti kapitány kapja meg a 3000 svájci frank értékű, színezüst serleget.

A fényképezés után a közönség áttörte a kordonokat, odarohant az emelvényhez és vállain vitte ki az újpestieket a stadionból... Budapesttől sok ezer kilométerre!

A mérkőzés estéjére Hevesy Pál nagykövet hívta meg az Újpestet tóparti villájába. A buszra szálló csapatot pillanatok alatt több száz főnyi közönség vette körül, alig tudtak elindulni a vacsorára. A nótázó magyarokat a nagykövet azzal köszöntötte, hogy „ez az igazi diplomácia”.

A hajnali egykor a szállásukra visszatérő játékosokat újra több százan várták, és rózsacsokrokat szórtak a buszukba. Újpest meghódította Genfét.

Hétfőn reggel indult a magyar csapat vissza Budapestre, és kedden este 10 órakor érkeztek meg a Keleti pályaudvarra a játékosok. A rádióban is közvetített fogadtatást egyhamar senki sem feledte. Újpest hőseit húszezer fős ünneplő tömeg várta a pályaudvaron. Eufórikus a hangulat. Semsey Aladár, Újpest polgármestere is kilátogat a fogadóbizottság élén. 1930-ban az Újpest lett Európa Bajnokcsapata! □

Dr. Semsey Aladár üdvözli Langfelder Ferencet

Epizódok Aschner Lipót életéből

10. rész: Váratlan fordulat

Aschner Lipót, a korábbi évtizedek Magyarországnak egyik legnagyobb befolyású tőkése a kommunista hatalomátvétel időszakának kezdetén (1947 nyarán) úgy döntött, hogy hazatér Svájcba. 1946 februárjától állandó levelezésben állt családjával, valamint az újpesti Egyesült Izzó és leányvállalatainak legfelső vezetőivel, akik folyamatosan tájékoztatták az aktuális politikai-gazdasági változásokról. Mindemellett szabadon hozzájutott a külföldi sajtóhoz, pontosan tisztában kellett tehát lennie a hazai viszonyokkal.

1946 végén már államosították az öt legfontosabb nehézipari vállalatot, és folyamatosan napirendre került a többi is. Nem csupán a kortársakban, hanem az utókorban is fölmerül a kérdés, hogy mindezek ismeretében Aschner miért döntött mégis a hazatérés mellett? Dr. Bay Zoltán kutatófizikus – a gyár akkori műszaki vezérigazgatója – Az élet erősebb című, 1990-ben megjelent önéletrajzi kötetében maga is megfogalmazta értetlenségét, majd az elkövetkező hónapok eseményeit felidézve különös következtetésre jutott...

A 75 évesen visszatért, egykor energikus és megjelenésében is határozott Aschner Lipótot Bay Zoltán „remegő kezű, totyogó, süket öregember”-nek írja le. Az idős gyáros megromlott egészségi állapota ellenére sem kívánt visszavonulni, hanem továbbra is részt kívánt venni a konzern vezetésében. Bay nem tér ki az egykori vezérigazgató motivációjára, aki nyíltan soha nem fogalmazta meg törekvéseit. Csupán feltételezhetjük, hogy komolyan hitt abban, maga még megmentheti a céget, amely így talán nem jut ugyanarra a sorsra, mint a többi nemzetközi hírű magyar gyár. Nem kívánta tétlenül nézni, hogy összeomljon mindaz, amit több mint négy évtized alatt felépített.

Aschner hazatérése a hatalom birtokosai számára is kíváncsi volt. A kommunista párt legfelső vezetésében megszületett a döntés „Aschnert fel kell használni” – nélküle ugyanis lehetetlen lett volna eligazodni a részvénytársaság szerteágazó tulajdoni viszonyai között. Ugyanakkor keserű tényként kell rögzítenünk, hogy Aschner hajlandó volt a kommunistákkal való együttműködésre – sőt az egyik legközelebbi munkatársát, Jankovich Dénes kereskedelmi vezérigazgatót érintő, súlyos következményekkel járó „akciósorozatban” való személyes közreműködésre is – annak érdekében, hogy ismét komoly szerepet kaphasson az Izzó élén.

Bay Zoltán leírja, hogy Aschner, visszatérését követően az igazgatótanács alelnökeként ismét részt vett a vezetői üléseken, ahol folyamatosan kritizálta az üzletvezetést. Hol a túlságosan magas fizetéseket, hol a megnövekedett túlórákat kifogásolta, máskor a munkások létszámát találta túl soknak. A hatályban lévő jogszabályok értelmében az igazgatóság ülésére az üzemi bizottság vezetőit is meg kellett hívni. Nagy Pál és Somlai állandóan vitatkoztak az alelnökkel. Egy alkalommal Nagy Pál ironikusan figyelmeztetett: „Aschner úr a világ megváltozott, amíg Ön Svájcban volt. Ön úgy beszél, mintha még a régi időkben lennénk, amikor isten kegyelméből még Ferenc József volt Magyarország királya és császára.” Az igazgatóság tagjainak többsége nem vett részt az Aschner és Nagy Pál közötti vitákban. „A háború előttről itt maradt csendes öregurak hozzászóltak ahhoz, hogy kommentár nélkül elfogadják Aschner jelentéseit. Az üléseken se bólintani, se tiltakozni nem mertek” – emlékszik a memoár szerzője.

Az igazgatósági ülések egyre viharosabbá váltak. Valkó Lajosnak, az igazgatóság elnökének minden diplomáciai készségét össze kellett szednie, hogy nehegy elfajuljanak a viták. Aschner továbbra sem adta fel. Bay úgy

fogalmazott, hogy – sok kiváló tulajdonsága mellett – Aschnernek volt egy alapvető jellemhibája is, a kicsinyesség. Gondolkodás nélkül milliókat költött fejlesztésre, de makacsul ragaszkodott ahhoz, hogy minden fillérrel elszámoljanak a gyárban és a magánéletben is. Nem érdekelte, hogy kinevetik, és az sem, hogy a körülötte élőket maga ellen fordítja. Tény, hogy az Aschner által javasolt megtakarítások jelentéktelenek voltak, és végrehajtásuk közel sem pótolta volna a forint és a dollár árfolyameltéréseiből származó hiányt. Bay többször kérte, hogy ne súlyosbítsa a helyzetet triviális megtakarítási javaslataival, de ő hajthatatlan volt. Az igazgatósági üléseken, az Ipari Minisztériumban és több magasabb fórumon is szóba hozta, hogy a Tungsram veszteséges fizetési rendszert vezetett be. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy Aschner és a kommunista párt közös célja a Jankovich Dénes vezetésével működő menedzsment leváltása.

Az ország új vezetőivel való kapcsolata Bay Zoltán szerint már hazatérte előtt, Svájcban elkezdődött. Közvetlenül a megérkezése után „udvariassági telefonbeszélgetéseket” folytatott Rákosi Mátyással, Gerő Ernővel és Vas Zoltánnal. Bár lenézéssel beszélt a kommunistákról, ám beszélgetéseikben nagyra tartotta vezetőik „kiemelkedő képességeit”. Bay feljegyezte, hogy Aschnert a gyárban lévő kommunisták „megrögzött vén kapitalistaként” emlegették, de idővel nem kérdőjelezték meg, hanem elismerték és jóváhagyták az intézkedéseit. „Együttműködtek, de úgy viselkedtek, mintha szégyenkeztek volna.”

Bay Zoltán könyvében felidézi, hogy egy alkalommal Tarjának, a kommunista párt titkárának szegezte a kérdést, mi a véleményük Aschnerről és Jankovichról. A funkcionárius előbb megpróbált kibújni a válaszadás alól, majd azt felelte: – Aschner kapitalista, tevékenysége mégis hasznos lesz a párt számára. Mindegy mit csinál, mert a kommunista pártot egy nem kommunista is szolgálhatja. Jankovichcsal az a baj – felelte – hogy nem arra készült, hogy szolgálja a kommunistákat. A különbség a gyár racionalizálásának megítélésében van. Míg Aschner feladta az amerikai kapcsolatait, Jankovich az amerikai kapcsolatok segítségével kívánja megakadályozni az államosítást.

Ezt a véleményt Bay egy másik történettel is alátámasztja. Amikor megkérdezte, hogy az Izzó miért nem köt szerződést a General Electric-kel, hiszen a gyár a világpiacon e nélkül nem lesz versenyképes, Aschner azt válaszolta, „itthon sem, ahogy önök vezetik!” Bay erre kijelentette: „ne segítsünk olyan folyamatot, amivel nem értünk egyet”, mire Aschner: „ez üzletpolitika, ne beszéljünk erről!” A műszaki igazgató lezárva a vitát, erre úgy reagált: „Ez nem üzletpolitika, ez a körülöttünk folyó élet. Téved, ha azt gondolja, hogy a kommunisták megbízzák önt az államosított gyár vezetésével.” Ez egyszer Bay Zoltán tévedett...

1947 december elején Jankovich Dénest letartóztatta a politikai rendőrség. A letartóztatás közvetlen oka a Tungsram buenos aires-i leányvállalata igazgatójának, Veszpréminek szóló utasítás volt arra az esetre, ha a Tungsramot államosítják. (Korábban maga Veszprémi tudakozódott az Argentínában lévő cég tulajdoni viszonyairól. Jankovich a leányvállalt vezetőjének kérésére írásba adta, hogy mire hivatkozzon, és mit tegyen, ha az anyacég a magyar állam tulajdonába kerülne.) A levél – ma sem tisztázott körülmények között – kikerült a gyár falai közül, és megjelent egy hazai lapban.

Jankovich letartóztatásának hírére Bay Zoltán elsőként Aschnerral közölte, aki csak annyit mondott: „Jankovich gyerekesen viselkedett”. Bay arra kérte Aschnert, hogy kapcsolatait igénybe véve, a politikai rendőrségen keresztül próbáljon segíteni. – Ön téved, én csak egy jelentéktelen ember vagyok – válaszolta az idős. Bay Zoltán felidézte számára, hogy amikor a németek 1944 márciusában Aschnert elhurcolták, Jankovich gróf nem hivatkozott saját jelentéktelenségére, hanem szabadságát kockáztatva cselekedett, hogy kiszabadítsa őt. Aschnert nem fenyegetné semmilyen veszély, ha megpróbálná elmagyarázni Vas Zoltánnak, hogy Jankovich ártatlan. (Időközben a Tungsram helyzete tisztázódott, és a cég visszakapta valamennyi argentinai részvényét.)

A látogatásra azonban nem került sor. Röviddel azután, hogy Jankovich Dénest bebörtönözték, Aschner átmeneti ideig vezetői hatáskört kapott.

(Folytatjuk...)

BARTA FLÓRA

Az újságíró Móricz Zsigmond

Móricz mintegy 10 ezer oldalnyi regényt és elbeszélést, 1700 oldalnyi színművet, körülbelül két és félezer oldal cikket és tanulmányt és ugyancsak két és félezer oldal riportot írt. 1900-ban a Debreceni Hírlap segédszerkesztője, 1903-ban Az Újság című lap belső munkatársa, írt a Budapesti Hírlapba, a Világba, 1910-től a Nyugatban jelentek meg riportjai, az első világháború alatt haditudósító volt a keleti fronton. 1920-tól főleg a Pesti Naplónak, Az Estnek, időnként a Prágai Magyar Hírlapnak küldött riportot.

Az 1920-as évek közepétől az országot járta. Ő is, mint a korszakban mások is, tapasztalatokat gyűjtött a mindennapi életről, s a tapasztalatok, a történelem és a politikai helyzet alapján megpróbálta elgondolni, miként lehet modernizálni, a korszakhoz igazítani a magyarság sorsát. Voltak olyan politikai csoportok, melyek úgy gondolták, ehhez egyetlen út vezet: a trianoni békét felülvizsgáló revízió. Mások azt képzelték, a háborúban győztes hatalmaknak

figyelembe kellett volna venni, mit tett ez a nép Európa megmentéséért századokon át. Akadtak, nem is kevesen, akik a Habsburgok visszatérésében vagy a szabad királyválasztásban látták a megoldást. Olyanok is voltak, akik a proletárdiktatúra folytatására gondoltak.

Móricz azok közé tartozott, akik tudták, a területi revízióra nem kerülhet sor, hiszen ez nemcsak a nagyhatalmak érdekeit sértette volna. Tudta, hogy a magyarok múltbeli áldozataira nem lehet hivatkozni. A magyarországi állapotokat feudálisnak, múltba tekintőnek látta. Mindez érdekesen jelenik meg a Légy jó mindhalálig egyik hősének, Nagy úrnak a fejtegetéseiben az ország lehetőségeiről – a regénybeli 1890-es években.

Móricz, amikor 1929-ben Babits Mihállyal együtt átvette a Nyugat szerkesztését „nemzeti koncentráció”-t akart, ezt írta szerkesztői bevezetője fölé címnek. Mindenekelőtt azonban a „hárommillió koldus” sorsának enyhítését, a József Attila által versbe emelt „nemzeti nyomor” felszámolását tartotta fontosnak...

MÓRICZ ZSIGMOND

Az újpesti bútor

Hétfőn megszűnik az asztalos-sztrájk.

Újpest nagyon különös város. Valósággal Budapest küszöbje. Itt találkozik a vidék a fővárossal. A hosszú, alföldi utcákon a kisváros apró és lakályos házacskaí, s közöttük s mellettük a gyárváros hatalmas üzemei.

A lakosság is mind a két típust mutatja: a kispolgárság derült és egyszerű vidámsága és a gyári munkásság nehéz és borús élete.

Az újpesti iparosok között a legjellemzőbb és a legérdekesebb az asztalosipar. A múlt század hatvanas éveiben kezdődött itt az asztaloság legnagyobb mértékben kifejlődni. Már a század elején, magam is emlékszem, hogy az újpesti bútorral nem lehetett versenyezni.

Különösen itt készültek az olcsó, szolid kivitelű „betétes” bútorok óriási mennyiségben. Már negyven és hatvan koronáért teljes hálószobát lehetett kapni harminc évvel ezelőtt.

Még ma is van háromszázötven asztalos Újpesten. A háromszázötven közül kétszázötven koldus. A többi száz közt is csak harminc-negyven van, akinek nincs adóssága.

Tönkretette ezt a nemes ipart a gép, és mai kor gazdasági állapota. Az asztalos a legfinomabb iparos, az asztalos az mind művész. Van is az életükben valami bohémság. Műveltek, kifinomult ízlésük, szeretik a szépet. Erre jönnek a gépek, s ma már a munka nyolcvan százalékát el lehet géppel végeztetni.

Az utcákon kocsik járnak, mint asztalos kelléket hordó. Ott megy egy mester, maga húzza a kis kézikocsit, viszi a géphez előkészíteni. Ez mindent megmond: a mai asztalosmester maga húzza a kézikocsit, mert még inast sem tarthat. És a géphez viszi, mert anélkül egyszerűen versenyképtelen.

Az úpesti asztaloság két malomkő közt őrlődik: az egyik az, hogy csak elképzelhetetlen olcsón lehet eladni az árut, a másik az, hogy a nyersanyag ára érthetetlenül nő. Minden a kartell kezében van. És ha a kartell a kezébe vesz valamit, akkor annak mindjárt felszökik az ára.

Hol lehet hát takarékoskodni? Csak a munkánál. Az asztalos nem számítja fel a munkáját, s a segédeknek igyekszik minél kevesebbet fizetni.

A kismester a bútorkereskedők marékában van. Az árut ingyen dobálják oda, mert nincs kitartásuk. Kétségbeesésükben kocsira rakják a kész árut, és elmennek vele házalni. El lehet képzelni, hogy milyen árat kap az a mester, aki megáll a kocsival a bútorkereskedés előtt, és könyörögve kéri, hogy vegye át tőle... Még jobb annak a mesternek, aki a kereskedőtől utalványt kap a nyersanyagra, s neki szabad összepüfölni a műhelyben a bútort. Ez legalább eladhatja az enyvét. Azt mondja a nagyobb kollégának:

– Van húsz kiló enyvem, odaadom 1,30-ért.

– Hogy adhatja annyiért, hiszen a bolti ára 1,58.

– Nem vettem... Utalványt kaptam a kereskedőtől... Ha el nem adom, éhen hal a családom. Majd összeragasztom neki valahogy. Azért a pénzért, amit fizet, még az is sok.

Ilyen állapotok közt vannak a mesterek, akik ellen kénytelenek voltak a segédek sztrájkba lépni. Az asztalossegédek fizetése általában 35 és 50 fillér közt mozog, ami azt jelenti, hogy hetenként keresnek 20 és 30 pengőt. Már ez is nagyon kevés, mert a legkisebb egyszobás lakás ára 30 pengő egy hónapra. Feleséggel, gyermekkel szinte lehetetlen 20 pengőből megélni. Nem emberi módon, de a legszükségesebb táplálékot, a kenyeret és sőt alig tudja belőle fedezni.

De az igazi baj ott van, hogy a segédek nagy része még 35 fillért sem kap, csak 30-at, 24-et, sőt van olyan is, aki 20-at s 18-at kap. Vagyis hetenként 10-12 pengőt. Hogy valamivel gyarapítsa, kénytelen tizenkét, sőt tizenhat órát is dolgozni. Sőt olyan abnormális esetek is vannak, hogy a mester felveszi a segédet családtagnak, s ad neki kosztot, kvártélyt. Kvártély a gyaluforgácson. A koszt, az köménymagos leves, főzelék, tészta. És pénzül 4-5 pengő egy hétre. Ellenben a mester szorgalmas, szegény feje, felkél reggel ötkor és dolgozik este nyolcig-tízig. S vele a „családtag-segéd”.

Van, akinél leteszik neki a feketekávé hétfőn reggel az asztalra, és szombaton este kap egy pengőt. S ezt nem is a békétlen segéd mondja, hanem egy mester.

Vannak utcák, ahol minden második ház asztalosműhely. Egész sorozatát jártam be ezeknek a műhelyeknek, s azt a meglepő dolgot láttam, hogy a kismesterekénél, ahol csak három-négy segéd dolgozik, ott mindenütt folyik a munka. Még a gyárakban is. A legnagyobb gyárban, ahonnan a sztrájk kiindult, a Müller-féle gyárban 340 gyalupad van. Ebből már az utóbbi időben csak száznyolcvan dolgoztak – hetven-nyolcvan ma is dolgozik. A többi gyár is korlátozva van ugyan, de tudja folytatni a munkát. Csak a gépek szünetelnek.

Voltam egy kismesternél, ahol a régi szép életet láttam. Saját ház, tehermentes, kert, gyümölcsfák, vidám unokák, füttyös munka a műhelyben, két gép is serényen sív. Minden mesternek így kellene élni.

Aztán elmentem a Munkások Otthonába. Százötven-kétszáz szomorú és csüggedt fiatalember. Vagy két órát töltöttem köztük és szívemet marcangolta a csönd, a lehangoltság. Mindenki kap ebédre negyed kiló kenyeret és tíz deka sajtot vagy túrót. Elfogyasztják és ülnek tovább, halkán beszélgetve.

Rettenetes kép. Mintha a kútba szállott volna le az ember. Kísérteti. Kívánságuk, hogy 20 pengő legyen a minimális heti fizetés. Pontosan 40 fillér, s heti 53 óra. Vagyis 21,20 pengő.

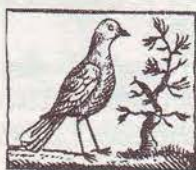
Két hete várják a döntést, és ezt sem tudják elérni.

Nem földműves napszámosok, hanem képzett, intelligens, szellemi igényekkel bíró s kvalifikált, finom munkát végző emberek.

Pesti Napló, 1934. június 10. □

DR. KRISKA GYÖRGY

Élőhelykezelés az újpesti Homoktövis Természetvédelmi Területen

A Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület természetvédelmi akciójáról több hírforrás is beszámolt korábban, de ezek csak érintőlegesen foglalkoztak a védett homoktövissel, amelynek hosszú távú fennmaradását szolgálta az élőhelykezelés a természetvédelmi területen.

A homoktövis ágas-bogas cserje, amely ivartalan módon gyökérsarjakkal terjeszkedik, ezért élőhelyén sarjtelepes, sűrű bozótokat képez. A növény kiterjedt gyökérzete képes megkötni a futóhomokot, ezért kiválóan alkalmas talajmegkötésre. Nevével ellentétben nem csak a homokon, hanem különböző sovány talajokon, száraz szikeseken és kötőmélékeken is képes megélni. A homoktövis az atlanti partokon és nagyobb folyamok homokdűnéin honos, de megtalálható az eurázsiai ligeterdők, folyók menti ártérében is. Jól viseli a hideget, Szibériában -40°C -os hőmérsékletet is képes átvészelni.

A homoktövis kétlaki növény, ami azt jelenti, hogy a porzós (hím) és termős (női ivarú) virágai külön növényen találhatók, ezért termést csak ott érlel, ahol női és hímvirág egyedek is előfordulnak. Virágai lombfakadás előtt március-áprilisban nyílnak. Csöves virágai aprók, vörösbarnán pikkelyesek, egyivarúak. A termős virágok tömött fűrtben, míg a külön bokron fejlődő porzós virágok rövid füzérekben állnak főleg a vesszők felső végén. A növény szélbeporzású. A termését szeptemberben érleli, 2-4 éves korától. A termés tojásformájú 7-9 mm átmérőjű, egymagvú, vékonyhájú gyümölcs. A leveses termés színe sárgától a narancsvörösig változik.

A gyümölcs szeptemberben még keserű, savanykás, de ha megcsípte a dír, édessé válik. Gazdag szénhidrátokban, fehérjében, szerves savakban, aminosavakban és vitaminokban. C-vitamin tartalma tízszerese a cit-

rom C-vitamin tartalmának. A homoktövis bogyó nemcsak magas C-vitamintartalma miatt hasznos, hanem azért is, mert tartalmaz még vízben oldódó B-vitamint, zsírokban oldódó A-provitamint és E-vitamint. A homoktövis E-vitamintartalma nagyobb, mint a búza, kukorica és szójabab E-vitaminmennyisége. A homoktövis bogyói érés után nem hullanak le, egész télen a cserjén maradnak.

A homoktövist Európában és Ázsiában évszázadok óta használják étkezési és gyógyászati célokra. Gyümölcsét elsősorban feldolgozva fogyasztják, dzsem, bor, ivólé, likőr, zselé és olajtermék is készül belőle.

A természetgyógyászatban a homoktövis bogyóját igazi csodaszerként tartják számon. A termést tibeti gyógyítók már több mint ezer éve alkalmazzák. Gyógyításra elsősorban a terméshús kivonatát, hidegen sajtolt olaját használják, de a magjából készült olajat is széles körben alkalmazzák. Hatóanyagai erősítik az immunrendszert, fokozzák az anyagcserét, így segítenek az optimális testsúly megtartásában, de kedvezően hatnak a gyomor- és nyombélfekélyekre is, és májvédő hatásúak. A termés magas C-vitamintartalma miatt alkalmas lehet a meghűléses betegségek megelőzésére. Különleges zsírsavösszetétele révén csökkenti a vér koleszterinszintjét, s így lassítja az érlemezsesedési folyamatok kialakulását. Elősegíti az öregségi foltok megszűnését. Javíthatja a szemidegek működését is. Külsőleg használva jó hatása van égési sebekekre, bőrfekélyekre. Gátolja bizonyos daganatok növekedését, enyhíti a rákos betegek sugárterápiája által kiváltott mellékhatásokat. A homoktövistnek kedvező kozmetikai hatásai is ismertek.

Védett növény, pénzben kifejezett természetvédelmi értéke tízezer forint. A homoktövis régebben több helyen is előfordult hazánkban, főleg a Szigetközben voltak nagyobb állományai. Napjainkban egyedül Újpest ha-

tárában élnek természetes populációi. Ez tette szükségessé, hogy Káposztásmegyeren védetté nyilvánítsák utolsó magyarországi élőhelyét. A védett terület a Pestet keletről és északról szegélyező rákosi homokpuszták egyik utolsó maradványa, amely azelőtt a mai Városliget és Népliget területét is magába foglalta.

Az újpesti Homoktövis Természetvédelmi Terület 1994-ben jött létre 5,7 hektáros területen. A védetté nyilvánított gyepek botanikai és zoológiai felmérése során a homoktöviseken kívül számos védett, illetve fokozottan védett növény- és állatfajt találtak meg az élőhelyen. A Homoktövis Természetvédelmi Területen található igen értékes homoki gyepek összesen 22 védett növényfajnak adnak otthont. Az Újpest határában, a Váci út mellett található hat hektáros részen ma még megtalálható a fokozottan védett csikófark, a homoki kocsord, a báránypirosító és a homoki kikerics.

A homoktövis élőhelyét jelentősen veszélyezteti az erőteljesen terjeszkedő tájidegen fásszárúak térhódítása. Az agresszíven előrenyomuló zöld juhar, akác, ezüstfa és fekete-

nyő tönkreteszi a védett homokpusztagyepet, és kiszorítja annak ritka, védett növényfajait. Ezért a közelmúltban immáron ötödik alkalommal rendezte meg a Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület (MME) Budapesti Helyi Csoportja a „Homoktövis-élőhelykezelés” elnevezésű akcióját, amelyhez csatlakoztak a Karinthy Frigyes ÁMK diákjai is tanáraikkal és szüleikkel együtt.

A program kezdetekor reggel 9 órakor a Magyar Madártani Egyesület munkatársai madárgyűrzési bemutatót tartottak. Ezután kezdődött a munka, a szakemberek által kiválasztott akác és nyárfa sarjak kijelölt helyre történő elhúzása volt a feladat. Az MME munkatársai védőkesztyűket, eszközöket kölcsönöztek a munkához. A dolgozók természetvédők számára meleg teát, zsíros kenyeret és ebédre túrós csuszát is biztosítottak. Az elvégzett munka két szempontból is igen eredményes volt. Egyrészt hozzájárult egy különösen értékes élőhely, a Homoktövis Természetvédelmi Terület fennmaradásához, másrészt jótekonnyal volt a résztvevők környezettudatos szemléletformálására. □

Élőhelykezelés az újpesti Homoktövis Természetvédelmi Területen

HIRMANN LÁSZLÓ

Horváth Ferenc

Újpest elsőszámú vezetője a település alapításától egészen a városi rang elnyeréséig a mindenkori bíró volt. Köztük az egyik legjelesebb Horváth Ferenc, korábbi 48-as honvédtiszt.

A puchói Horváth nemzetség 1598-ban kapott nemességet I. Rudolf császártól. Vas megyei birtokát elveszítve a család Pest megyébe költözött. Így születhetett Horváth Ferenc Fóton, 1827. december 7-én. Apja, a vagyonnal nem rendelkező római katolikus vallású család feje, császári és királyi katonatiszt volt. Fia pályája megválasztásakor apja örökébe lépett. Egy bécsi katonaiskolában tanult. 1845-ben kezdte meg szolgálatát mint kadét a 3. számú, Ferdinánd főherceg nevét viselő huszárezredben.

A kibontakozó forradalom felgyorsította katonai karrierjét. 1848 májusában hadnagyi rangot kapott. A nyár folyamán ezredét a szerb felkelők elleni harcra Bácskába vezényelték. Alakulata rövidesen átsorolt a császári és királyi vezénylet alól a szerveződő honvédsereg kötelékébe. A fiatal huszártiszt novemberben már főhadnagy, januárban pedig százados. Egy teljes huszárszászad tartozott parancsnoksága alá. A tavaszi hadjáratot megelőzően ezredét a Damjanich vezette III. hadtest alá rendelték, ezen alakulat kötelékében küzdött a dicsőséges tavaszi hadjáratban. Különösen az Isaszegnél vívott csatában tüntette ki magát. 1849. július 16-án őrnagyi rangot kapott, osztályparancsnokként egészen a fegyverletételig a honvédsereg állományában maradt.

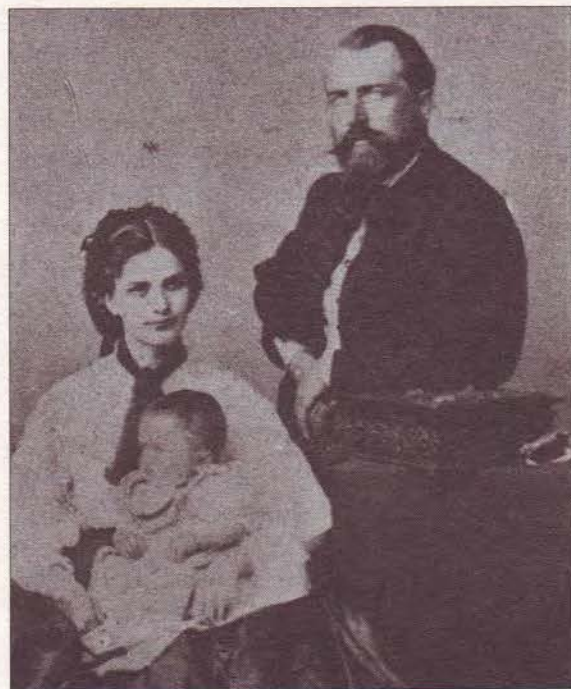
1849. augusztus 13-én letartóztatták, Aradon „por és golyó általi halálra” ítélték. Haynau általános kegyelmi intézkedése a példátlanul szigorú ítéletet 16 év sánccsra enyhítette.

Horváth Ferenc ezt követően Aradon, Munkács várában és Josephstadt (ma: Jozefov, Csehország) várbörtönében raboskodott, mostoha körülmények között. Fogsága idején naplót vezetett.

A Krími háborút lezáró békét követően Ausztria elszigetelődött a nemzetközi szinten. A belső feszültséget enyhítendő 63 várfogságra ítélt hazafi kapott kegyelmet. Horváth Ferenc is hazatérhetett. 1860. július 8-án megnősült, Fóton vezette oltár elé az akkor tizenkilenc esztendő, szintén fóti születésű szádesnyei Szádeczky Júliát. Házasságukból idővel négy leánygyermek született.

A fóti birtok ura, Károlyi István gróf támogatta a szabadságharcban magát kitűntető egykori huszártisztet, uradalmi intézői feladattal bízta meg. Ugyanakkor a volt katona nyugdíjért folyamodott a honvédelmi miniszterhez. Sajátkezű beadványát ma a Hadtörténelmi Levéltár őrzi. A sors azonban nem békés nyugállományt tartogatott számára.

A Fóthoz közel eső Újpesten a kiegyezést követő évek gyors fejlődést hoztak. A lakosságszám ugrásszerűen növekedett, a nagyközség gazdasági fejlődésnek indult. Ugyanakkor szociális feszültségek is jelent-

Horváth Ferenc és felesége, Szádeczky Júlia, első gyermekükkel, Ilona-Máriával egy 1863 körül készült fényképen

keztek. Ezek vezettek végül 1874-ben az újpesti zendülésként emlegetett megmozduláshoz. A véres eseménysorozatnak csak a Pestről kivezényelt katonaság vetett véget. A történetek hatására távoznia kellett hivatalából Weltz Károly bírónak is, mivel sokan őt okolták az indulatok elszabadulásáért.

A település élére erőskezü ember kellett. Felmerült az elképzelés, hogy Wolfner Lajos töltsen be a tisztséget, de a gyáralapító tímármester az iparfejlesztésnek szentelte magát. A *Független Polgár* c. lap 1875. október 13-i száma ázsiai állapotokról írt: „Bizony szükséges, hogy a legközelebbi választásnál érélyes kézbe adják a bírói pálcát, oly férfi kezébe, ki képes legyen Újpestet kirántani ama hínárból, melybe mind mélyebben süllyed.”

A bírói teendőket megbízott vezetőként ekkor már Horváth Ferenc látta le. Nem kétséges, Károlyi István grófnak is szerepe volt abban, hogy bizalmi embere került a nagyközség élére. (Horváth Ferenc családjának kollektív emlékezete szerint a gróf rövid ideig együtt raboskodott Kufsteinben Horváth Ferencsel, innen eredeztethető ismeretségük.) A hivatalos újpesti tisztújításra 1876. április hó 12-én került sor. A bírói tisztséget elnyerő korábbi huszártiszt mellett helyet kapott a település vezetői között Weltz Károly is mint törvénybíró. A nagyközség irányítását segítette Benicky Antal jegyző, akinek apja és hivatali elődje, Beniczky Attila szintén 48-as őrnagy volt. Az új hivatali apparátusnak akadt dolga elég. 25 év adómentességet szavaztak meg az Újpesten építendő házakra, hogy a településre csábítsák az új lakosokat. Helyrehozták a zendülés során megrongálódott községházat is.

A közállapotok normalizálódását követően a katonaság 1876 szeptemberében elhagyta Újpestet. A nyugodt és békés fejlődés időszaka következhetett. A bíró érdemeit egy, a halálakor megfogalmazott közgyűlési jegyzőkönyv így említette: „[...] a legbuzgóbb ügyszeretet mellett mindenkor a község anyagi helyzete javításán fáradozott, főtörekvésének tartotta a község lakosainak érdekét előmozdítani, ami páratlan becsületessége lankadatlan munkássága és szívós kitartása és részrehajlást nem ismerő igazságszeretete által kiérdemelt általános tisztelet és nagyrabecsülés mellett nagyrészen sikerült is.” A korszerű

települési közigazgatás megteremtésének igényével a bíró új községi bizottságokat állíttatott fel: a számvizsgálói, a gazdasági, az építési és a közegészségügyi bizottságokat. Az 1879-es választások során a helyi képviselők új generációja került a település vezetői közé. Szerényi Vince, Illek Vince és Mády Lajos a későbbiekben meghatározó alakjai lettek a lassan várossá gyarapodó Újpest társadalmának.

Az 1848-as hagyományok ápolása is ekkor kapott lendületet Újpesten. Maga a bíró, aki tagja volt a Pest városi Honvédegyletnek, küldöttséget menesztett Nyáregyházára, ahol a temetőben szobrot emeltek Nyáry Pál sírmlékére. 1879-ben testületi döntés következtében kifüggesztették Kossuth arcképét a közgyűlési terem falára.

A bírói feladatok kritikus helyzet elé állították Horváth Ferencet. 1876 januárjában jeges árvíz zúdult Újpest mélyebben fekvő negyedeire. A torlódó jégtáblák mögött felduzzadt Duna lakóházakat, emberéleteket fenyegetett. A védekezési munkálatokról a *Hon* című lap 1876. február 26-i száma így írt: „Ott van a község érdemtelen, nemeslelkű bírása, Horváth Ferenc, ki családatya léte emberit erőteljesen felülhaladó, életmegvetéssel napot és éjet egygyé tesz kocsin, gyalog, csónakon, amint a körülmények kívánják és engedik...”.

Természetesen a bíró kivette a részét szervezőként az újjáépítésből is, hiszen közel félszáz összedőlt ház romjait kellett eltakarítani, új otthonok építését támogatni.

Horváth Ferencnek nem adatott meg, hogy évtizedeken keresztül irányítsa Újpestet. 1881. április 11-én, alig két hónappal azt követően, hogy patrónusa, Károlyi István gróf meghalt, s holttestét elhelyezték a főtí templom kriptájába, váratlanul elhunyt.

A nagyközség képviselőtestülete jegyzőkönyvben öröközte meg a bíró érdemeit. E szerint Újpest közössége „[...] a haza, a szabadságharc egyik jeles bajnokát, a társadalom kiváló tulajdonságokkal felruházott bíróját és polgárát gyászolja”.

Horváth Ferencnek a régi temetőben adták meg a végtisztességet. Sírját 1898. március 15-én, a forradalom 50. évfordulóján ünnepélyesen megkoszorúzta a képviselőtestület.

Nevét sem utca, sem intézmény nem viseli városrészünkben.

Than Mór festménye az isaszegi csatáról

Isaszeg, ahol Horváth Ferenc legjelentősebb hadisikerét aratta, a 19. század második felében nagyközség volt Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye gödöllői járásában. Közel négyezer fős lakosságát vegyesen magyar és szlovák ajkú népesség alkotta. A település csatáiról nevezetes. 1267-ben itt győzte le a trónra törő István herceg atyja, IV. Béla seregét. 1849. április 6-án pedig itt zajlott a szabadságharc egyik kulcsfontosságú ütközte. A visszavonuló császári haderő Windisch-Grätz vezetésével a magyar főssereggel csapott össze. Klapka hadai erős osztrák ellenállásba ütköztek, Görgei szokott erélyes közbelépésével sietett segítségére. Damjanich és Aulich csapatai is kivették a részüket a harcból. A csata egyik krónikása Támbory Emil őrnagy, Horváth Ferenc tisztára volt. Visszaemlékezéseiben ez áll: „Damjanich tábornok parancsára ezredünk két százada ágyúfedezetre rendeltetvén, az egyik század Horváth Ferenc kapitány, a másik az én vezényletem alatt.” A huszárok feladata volt megakadályozni, hogy az ütegek az ellenség kezére kerüljenek. A parancsban foglaltaknak kitűnően feleltek meg: „[...] midőn az ellenség lovassága megrohanni akarta ágyúinkat:

én századommal az ágyúk elébe vágtattam. Látták ezt Protó Attila és Horváth Ferenc huszárkapitányok, segélyünkre siettek századaikkal, s az ellenség támadása meghiusult, sőt visszavonulásra kényszerítettük őket.”

Az ágyúk megszerzésének megakadályozása kulcsfontosságú volt a csata kimenetele szempontjából.

Az ütközet legismertebb ábrázolása Than Mór festménye. A művész a fordulóponthoz örökítette meg, amikor Görgei megállította Klapka visszavonuló csapatait. A festmény középpontjában fekete köpenyben, kinyújtott karral maga a fővezér látható. Segédtisztje tőle balra egy Ferdinánd huszár, Horváth Ferenc ezredtársa. A kép jobb oldalán Aulich hadtestének tüzésége vonul fel. A háttérben Isaszeg lángoló házai és templomának tornya látszanak.

A hadjárat ütközetek igazi jellempróbáló megmérettetések lehettek. Horváth Ferenc bíró a későbbiekben hasonló eréllyel és határozottsággal vezette Újpestet, mint tette azt korábban huszárszázadával. □

Köszönet Dr. Hamvai Istvánnénak, Horváth Ferenc dédunokájának, valamint fiának, Vásony Sándornak a családi dokumentumokért.

SZÖLLŐSY MARIANNE

86 éve apáról fiúra

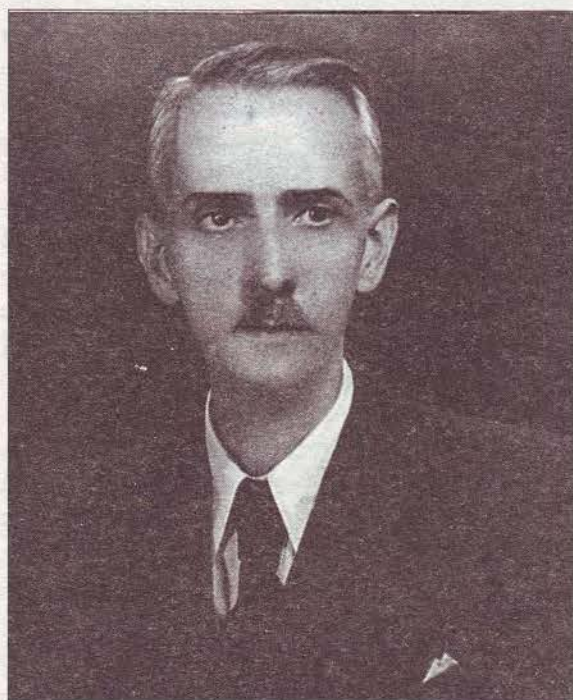
Idősebb Kubik Béla könyvkötőmester 1924-ben nyitotta meg első műhelyét Újpesten a Király utcában. Mesterségét folyamatosan öröklék leszármazottai, egymástól véve át a stafétát. Unokájával, Kubik Ernővel beszélgetünk.

– *Hány generáció óta működik az üzlet?*

– Ez már a harmadik. Nagyapám, Kubik Béla kezdte, apám folytatta, majd bátyám és én következünk.

– *Hol indult a vállalkozás?*

– 1924-ben a Király utcában nyílt az első műhely, a mostani ifjúsági ház oldalában, majd onnan a 9-es számú házba költözött. Következőleg a Bajcsy-Zsilinszky út 25.-be került az üzlet. Ott már édesapám is dolgozott először tanulóként, később már ő vitte az üzleti s hivatalos ügyeket, mert nagypapám kicsit nagyot hallott. 1966-ban meghalt nagypapám, az üzlet tulajdonjogát özvegyi jogon

Idősebb Kubik Béla

nagyanyám örökölte, de édesapám gyakorolta az ipart. Főállása a Zrínyi Nyomdában volt, délelőtt ott dolgozott, délután pedig műhelyünkben folytatta a munkát. Teljes joggal csak nagyanyám halála után, 1974-ben vette át a vezetést. Én alkalmazottként 1975-ben kerültem hivatalosan a céghez. Akkor már a bátyám ott dolgozott, tulajdonképpen az egész család könyvkötő, még a feleségem is. Ekkoriban 6-8 alkalmazott is dolgozott nálunk váltott műszakban.

– *Nem is volt akkor ez kis üzem! Már a nagypapának is voltak alkalmazottai?*

– Nagyapám 2-3 alkalmazottal dolgozott, a családi emlékezet szerint.

– *Egyértelmű volt pályaválasztása? A korábbi időkben nyilván a műhelyben, mester mellett lehetett megtanulni ezt a szakmát is, mint a többi, de Ön hol sajátította el?*

– Apám még a nagypapámtól tanult, illetve volt egy úgynevezett iparrajziskola, ahol az elméletet oktatták. Én 1968-ban kezdtem, a Ságvári Endre Nyomdaipari Szaközépiskolában, a Tolnai Lajos utcában tanultam elméletet. Először betűöntőnek vettek fel, mire kezdődött az iskola, valahogy sikerült elintézni, hogy átmehessek a másik osztályba. Így majdnem öntő lett belőlem, igaz ők csak hat órát dolgoztak, mert veszélyes munka ólommal bántani. Heti egy nap elmélet után öt nap szakmai gyakorlat következett, akkor még szombaton is dolgoztunk. Persze apámtól is tanultam sokat itthon. Kézügyességem amúgy nem tökéletes, az iskolában a technika órán a fémipari és faipari munkák nem mentek. A könyvkötés még becsukott szemmel is sikerült volna. Egyszer láttam például, hogy csinálják a bélyegalbumot, utána már minden gond nélkül elkészítettem.

– *Édesapja engedte, hogy már kiskorában „lábatlankodjon” a műhelyben?*

– Persze, kaptam tőle réz betűkészletet, kisdztem vele mondjuk a nevem, s azzal tanultam aranyozni, nyomtatni. Kisebb füze-

teket kötöttem, emlékszem elvittem nagypapának megmutatni. Az Árpád út Viola utca sarkán laktak, haláláig dolgozott, mikor már nem látott jól, még akkor is munkát kért. Apám vitt neki blokkötömböt, s naponta számozgatta őket. Nagy segítség volt, mert időigényes munka kézzel oldalakat számozni.

– *Az aranyozás is hozzátartozik a szakmához, az sem egyszerű feladat.*

– Nem bizony. Akad olyan könyvkötő is, aki szépen dolgozik, de aranyozni nem tud. Ki kell választani a betűtípust, a méretet stb. Géppel könnyebb, de csak akkor gazdaságos, ha sok egyforma feliratot készít az ember. Kézi aranyozásnál elsődleges, hogy ne remegjen az ember keze. A betűket egy sínbe rakjuk, felmelegítjük és az aranyozó fóliával nyomjuk a borítóra. Lényeges, hogy minden ponton egyforma súly nehezedjen rá, és jó szemmértékkel, ügyelve, mert párhuzamosnak kell lennie a szegéllyel. Arról nem beszélve, hogy minden anyagra más hőfokkal, nyomóerővel dolgozunk. A betűk mellett klisével is nyomtatunk: címereket, emblémákat csak előre gyártott nyomótökével végzünk. Egy ilyen beállítás 2-3 óráig is tarthat. Ez adja meg a könyv arculatát.

– *Sok időbe telt, míg megtanulta a technikát?*

– Már nem tudom, hol van az első munkám. Eredetileg egy idős bácsi aranyozott nekünk. Az MTA-ban dolgozott, profi mester volt. 1984-ben nagyon beteg lett, így át kellett vennem a feladatot. Azóta jó néhány szöveget lenyomtam.

– *Nyomdában is dolgozott?*

– A gyakorlatot, majd kezdő éveimet az Állami Nyomdában töltöttem, hét évig voltam ott. Ez a nyomda nagymértékben kézi erővel végezte feladatait, kevésbé volt gépesített, mint a többi. A könyvkötészetben jóformán mindent kézzel csináltunk. Hivatalos iratokat gyártottunk, iktatókönyveket, osztálynaplókat tízezzével, százezzével. 1973-ban brigádvezető lettem. Két hatalmas nagy asztalon dolgoztunk, mindenki végezte a maga részfeladatát. Kenők, táblaakasztók munkájáért én lettem a felelős. Táblaösszeakasztó gépen is dolgoztunk, a jó minőség és a gyorsaság volt a legfontosabb, normában dolgoztunk. Egy óra alatt átlag 400 darabot össze kellett akasztá-

nunk, de a ma is használatos postai beíró-könyvből óránként 720-at kellett beborítanunk. Ma már nem tudnám csinálni.

– *Mikor került jelenlegi helyére az üzletük?*

– A postával szemben lévő üzletet 1980-ban szanálás miatt kellett elhagynunk. A mellettünk levő Szamóca presszó, egy paplanos üzlet, egy virágüzlet szintén megszűnt. Ekkor kerültünk ide a Virág utcába a gépekkel együtt. Ma is nagypapám gépeivel dolgozom, az ívágó gépet még ő vette részletre 1924-ben. A lemezollóval a könyv tábláját vágjuk. Ezt az anyagot bálákban szállítják. Egy ilyen bála 3-5 milliméter vastag táblát 20-30 cm-es csíkokra kellett alkalmanként vágni – elég jó munka kézzel végezve. Általában egy hónap alatt 4 bálát fogyasztottunk el.

– *Milyen típusú munkákat vállaltak? Céges vagy magán megrendelésre dolgoztak inkább?*

– Cégek számára közlönyöket kötöttünk nagy számban. A Hilton Szálloda számára sok rendezvénykönyvet készítettünk különlegesen szép bőrből, bordázott gerinccel. Minisztériumoknak, rendőrségnek, bíróságoknak, iskoláknak, bölcsődéknek, szóval szinte minden közintézmény számára folyamatosan

Ifjabb Kubik Béla

kötöttünk hivatalos iratokat. A vámhivataloknak például hatalmas regisztereket vágunk. Egyedi beosztással, nemcsak abc-ben, hanem külön szöveges beosztással is. Szerintem ma már nem sokan tudják csinálni. A meglévő hivatalos iktatókönyvet a szükséges mennyiségű lappal össze kell fűzni, kézzel egyedileg kiméretezni milliméterre, majd a feliratot kinyomtatni, s utána speciális ollóval kivágni. Fűszerezi a munkát az úgynevezett Voká-regiszter, ahol még kezdőbetűn belül is vannak alrendszerek. Tévedni nem lehet, mert ha egyet elront az ember, tönkre megy vele az egész könyv. Kezdheti előlről. Magánmegrendeléseink is voltak természetesen, akkor még volt fizetőképes kereslet. Fényképalbumokat, bélyegalbumokat is készítettünk. A régi üzletben térképkasírozást is vállaltunk. Nagy fali térképeket vászonra kasíroztunk. Ott volt olyan falfelület, ahová a vásznat kifeszíthettük, s úgy ragasztottuk rá a térképet. Érdekes feladatot kaptunk a mis-

kolci vízművektől. Nagy hengerekben hoztak 70x100 cm-es térképeket, abból kellett A/4-es, B/4-es méretűt hajtogatni és bekötni. Térképet nem lehet körülvágni, így ki kellett találnunk, hogyan hajtogatható tökéletesen sablonra. Szintén különleges munkának számított, ha könyv-alakú díszdobozokat rendeltek tőlünk. Belsejében kártyának, blokk-füzetnek, tollnak csináltunk fakkokat. Emlékbe tettem el két darabot, ma már ilyet sajnos nem kérnek. Igaz nem is olcsó, mert egyedi, külön sablonnal, anyaggal készül. Dolgoztunk külföldre is, a francia követség könyvtára részére kötöttünk könyveket. Olyan könyveket mentettünk meg, amelyek már penészesek voltak, ez majdnem restaurátori munka. Kicsit csodálkoztam is, hogy megke-restek. Kérdeztem, hogy náluk nincs könyvkötő? Mondta, hogy van, de tőlük Írországba viszik a kötendő dolgokat. Apám minden megrendelést elvállalt, ezért heti 70-75 órát dolgoztunk. Jövedelem is volt, de sokat fárad-

A Virág utcai üzlet

tunk érte. A gépi kötés tömeggyártásával persze nem versenyeztünk, telefonkönyvből például 4000-et köt egy gép óránként, de csak ragasztja és kész. A mai korszerű gépekkel dolgozó nyomdák közül is van olyan, amelyik néha-néha elhoz egy-egy munkát, amelyet egyedileg akar köttetni. Az egyedi munka viszont sajnos egyre drágább.

– *Otthonában biztos nagyon szép kötésű könyvek sorakoznak polcon?*

– Ahogy a szabónak nincs ruhája, úgy nálunk sincs sok újrakötött könyv otthon. Lányomnak szoktam különböző folyóiratokban megjelent finom ételrecepteket összegyűjteni, még itt a házban is segítenek keresni. Így készítek neki szakácskönyvet. Bár a múltkor láttam, milyen gyönyörűeket árulnak a könyvesboltban. Lehet egyszerűbb, ha ezentúl megveszem neki... Annak idején, mikor még csak ismerkedtem a feleségemmel, megkért, hogy egy szakácskönyvet kössek be neki – ő három évvel fiatalabb, mint én, így még nem tartott ott a szakmában, hogy megcsinálhatta volna – hát, öt évig kötöttem.

– *Manapság egyedül dolgozik, bírja a tempót?*

– Mostanában az állami megrendelések is csökkentek, mert a számítógépes világ hatására sok cég már digitálisan tárolja az adatait. A Chinoin például a főkönyvi adatait már nem kötetli, CD-n tárolja. A költségek is növekedtek. Minden munka különbözik, a megrendelők nem is gondolják, hogy szakdolgozat és szakdolgozat között is különbség van. Minden munkánál először meg kell nézni az eredeti kötetet, attól függ, hogyan nyúl hozzá az ember, milyen módszereket kell alkalmazni. Régebben másképp kötötték a könyveket, ezt külön ismerni kell egy javítási munkánál. Néha munka közben tárgyalom meg magammal, hogy is lenne a legcélszerűbb megoldás.

– *Mennyien vannak még a szakmában?*

– Sokan már nincsenek. Budapesten talán még 8-10-en dolgoznak. Vidéken is van néhány, de nehéz megtermelni a bevételt. Bátyám is nyugdíjas, nálam nyolc évvel idősebb, ő már pihen. Kőszegen lakik. Ő jobban járt, mert évente el tudott menni nyaralni, én meg 35 éve nem voltam. Egy kis házunk van az Attila utcai templom mellett.

Azt kellett helyreállítani, aztán a gyerek, szóval mindig adódott valami. Apám is 80 éves korában ment el nyugdíjba, de haláláig hetente behoztam, vagy otthon segítgetett. Alig látott, de a keze rátalált a technikára. Ennél a szakmánál nagyon fontosak a visszatérő megrendelők és az idő. Aki elmegy egyszer, már nem biztos, hogy visszajön később.

– *Lesz-e folytatója a családi hagyománynak?*

– Lányom mérlegképes könyvelő, nem lép a pályára. Láta, hogy keveset vagyok otthon, néha még ünnepnapon sem, sőt olykor újév napján sem, itt voltunk a feleségemmel együtt. Talán az ment meg, hogy szeretem a szakmát, nem érzem kényszernek. Ha két napig otthon vagyok, nem találok helyem, pedig mostanában hamarabb fáradok. Iparunk fennállásának centenáriuma lehet, hogy nem tudom megvárni. Még öt évem van nyugdíjig, de igazán a kereslet csökkenése, s az emberek fizetőereje is befolyásolja, meddig tudok kitartani. □

Az István úti üzlet 1980-ban

Az újpesti helytörténészek és városvédők összefogásával készült térkép az 1921-ben megnyitott Megyeri temetőben nyugvó ismert közéleti személyiségek, művészek és sportolók sírjaihoz kalauzolja az érdeklődőket. A Lőrincz

Róbert által szerkesztett kiadvány a temető részletes, parcellákra osztott, méretarányos rajzán sorszámmal és vezetéknevvvel közli a hírességek nyugvóhelyét. A térképen a közel száz sírkő színes fotója, a személyek születési és halálozási dátuma, hivatásuk közlése mellett az emlékművek adatleírása és fényképe is helyet kapott. A tájékozódást betűrendes mutató segíti. A helytörténet iránt érdeklődő felnőttek és a városrész diákjai számára ajánlott kiadvány mindemellett összefoglalja a Megyeri temető kilencvenéves történetét is.

Újpest 170 éves oktatási rendszeréből 120 év (1832-1952) történetét mutatja be e kötet, miközben megvilágítja a település fejlődésének társadalmi-politikai hátterét. A levéltári, könyvtári és egyéb kutatások nyomán számtalan do-

kumentummal, statisztikával, reprodukcióval és fotóval illusztrált munka a község alapításától a fővárossá csatolást követő évekig, tizenkét korszakra bontja az újpesti nevelésügy krónikáját. Az óvodák, a felekezeti, községi, illetve állami elemi iskolák éppúgy szerepelnek a kötetben, mint a felsőbb népiskolák, a polgári-, a tanonc- és a szakiskolák. A szerző kitér többek között a tanítóképzőre, az iskolaszékre és a helyi sportegyesületek nevelői tevékenységével is foglalkozik. Fericsán Kálmán számos témakört érintve, személyes véleményének, állásfoglalásának is teret enged e rendkívül adatgazdag kötetben.

A kiadványok megvásárolhatók az Újpesti Helytörténeti Gyűjteményben (Berda J. u. 48.).

Szakmai elismerés

Június 23-án – egyetemi oktatói tevékenységének elismeréseként – Mesteroktatói címben részesült Iványi János építőmérnök, lapunk munkatársa. Az elismerést az ünnepi kari tanácsülésen dr. Lovas Antal, a Budapesti Műszaki Egyetem Építőmérnöki Karának dékánja adta át.

Honismereti kitüntetések

Június 28-án Kőszegen, a 38. Országos Honismereti Akadémián került sor a Honismereti Társaság díjainak átadására. Bél Mátyás-díjban részesült Gábrriel Tibor, az újpesti székhelyű Budapesti Honismereti Társaság elnöke. Dr. Derce Tamás polgármester elismerő oklevelet vehetett át a helytörténeti kutatómunka felkarolásáért, az Újpesti Helytörténeti Értesítő megjelenítéséért és a helytörténeti munkába bekapcsolódó újpesti civil szervezetek támogatásáért.

Filmvetítés a városnapokon

Augusztus 29-én 10-18 óra között filmvetítésre várják a közönséget a Helytörténeti Gyűjtemény sátrában. Az érdeklődők nyolc különböző ismeretterjesztő és dokumentumfilmet tekinthetnek meg a helyi televízió és a gyűjtemény archívumából. A vetítés folyamatos, a belépés díjtalan.

A Kulturális Örökség Napjai

Szeptember 18-án és 19-én Újpesten három intézmény is megnyitja kapuját az érdeklődők előtt. Az Újpesti Műszaki Szakközépiskola (Görgey u. 26.) és az iskola múzeuma mindkét napon 10.30-12.30 és 14.30-16.30 között látogatható; vezetés 10.30-kor és 14.30-kor. A Könyves Kálmán Gimnázium (Tanoda tér 1.) csillagvizsgálójába szombaton 19 és 22 óra között, félóránként várják a közönséget. A káposztásmegyeri Állatszigeten (Óceánárok u. 33.) mindkét nap 10-16-ig rendezik meg a Felelős állattartási kultúra napját. Állatbemutatókat, kiállításokat, előadásokat rendeznek és Észak-Pest természeti értékeit mutatják be.

Szeptemberi számunkban az 1. és a 14. oldalon látható fotókat és dokumentumokat az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény bocsátotta rendelkezésünkre.